

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

◆ Η ΠΙΣΤΗ ΩΣ ΒΙΩΜΑ (Β. Κ. Σταθάκη)	33
◆ ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ (Καθηγ. Χ. Διακόπουλου)	38
◆ ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ (Βασ. Όρφανόπουλου)	44
◆ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ (Ιωάν. Κ. Τσέντου)	52
◆ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ: ΓΗΡΑΤΕΙΑ (Πανορμίτη)	60
◆ ΣΧΟΛΙΑ (Β. Κ. Σταθάκη)	61
◆ ΕΠΙΚΑΙΡΑ (Σπ. Β. Παπασπυροπούλου)	63
◆ ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ (Ποίημα Δημ. Λιαρομμάτη)	64

ΕΤΟΣ 65ον

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΑΡΙΘ. 628

ΔΡΧ. 250

**Πρὸς τοὺς κ. κ. συνδρομητὰς
τῶν «Ἀκτίνων»**

Μὲ τὴν ἑναρξὴ τοῦ νέου ἔτους ὑπενθυμίζομε στοὺς φίλους συνεργάτας - συνδρομητὰς μας, τὴν ἀνάγκη νὰ ἀνανεώσουν ἐγκαίρως τὴ συνδρομὴ τους γιὰ τὸ ἔτος 2002.

Παρακαλοῦμε διὰ τὴν ἐγκαιρὸν καταβολὴν τῆς συνδρομῆς ὥστε νὰ συνεχίζεται τακτικὰ καὶ ἀπρόσκοπτα ἡ κυκλοφορία τῶν «Ἀκτίνων».

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΟΥΣ 2002

Ἑσωτερικοῦ: € 9 (Δρχ. 3000) - Κύπρου: £ 8 - Ἐξωτερικοῦ γενικῶς: \$ 30

Ἡ συνδρομὴ καταβάλλεται εἰς τὰ γραφεῖα μας, Ἀθηνῶν (Καρύτση 14), Θεσσαλονίκης (Ἀγ. Σοφίας 41). Ἢμπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀποστέλλεται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς εἰς τὸ Γραφεῖον μας τῶν Ἀθηνῶν (Καρύτση 14 - 105 61 Ἀθήνα).

Εἰδικῶς οἱ συνδρομηταὶ μας τῆς ἐπαρχίας ἠμποροῦν νὰ καταθέτουν τὴ συνδρομὴ τους, ἔναντι κανονικῆς ἀποδείξεως πληρωμῆς, στοὺς ἐθελοντὰς ἀντιπροσώπους ἢ συνεργάτας μας στὶς πόλεις ὅπου ὑπάρχουν.

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

Έτος 65ον

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2002

Άριθ. 628

Η ΠΙΣΤΗ ΩΣ ΒΙΩΜΑ

(Προβλήματα Πίστεως)

Α'

Οι εκδόσεις «Συζήτησις» κυκλοφόρησαν τόν περασμένον Δεκέμβριο τόν ένατο τόμο τής σειράς: «Η πίστις ως βίωμα» με υπότιτλο: «Προβλήματα Πίστεως», στόν όποιον περιλαμβάνονται ανέκδοτες εισηγήσεις από τά κατάλοιπα τού άείμνηστου καθηγητού 'Αλέξανδρου Τσιριντάνη.

Οί εισηγήσεις αυτές, οί όποίες έγινόντο σέ έναν περιορισμένο κύκλο συνεργατών του, είναι μόν μονόλογοι, αλλά διαφαίνεται σέ αυτές ένα διαλογικό ύφος, όσες φορές ό εισηγητής έπιλαμβάνεται τής ανάγκης νά διαγνώσει και νά διασαφηνίσει τις ένδεχόμενες άπορίες τών άκροατών του. Τό όλο περιεχόμενο τών εισηγήσεων αυτών, πού κατανέμονται σέ δύο μέρη - τό πρώτο έξ αυτών περιλαμβάνει εκείνες τής περιόδου 1957 και τό δεύτερο τής περιόδου 1964 - 1968, άποτελούν φιλοσοφικά δοκίμια, τά όποία άπτονται θεμελιωδών φιλοσοφικών προβλημάτων γνωσιολογίας και όντολογίας, με συγκεκριμένον στόχο νά εύρεθει και νά διαγνωστεί ή άλήθεια, όσον άφορά στίς σχέσεις πίστεως και λογικής.

Η χρονική άπόσταση σαράντα και πλέον έτών, ή όποία μεσολαβεί από τήν έποχή πού έγιναν οί εισηγήσεις αυτές μέ-

χρι τήν σημερινήν των δημοσίευση (έτος 2001) δέν σημαίνει ότι τό περιεχόμενο αυτών άποτελεί μία παρωχημένη ύπόθεση και ως έκ τούτου είναι άνεπίκαιρες, διότι τά θιγόμενα σέ αυτές προβλήματα είναι από εκείνα, τών όποίων βασικό τους χαρακτηριστικό είναι ότι δέν μπορούν ποτέ τους νά έχουν κάποιο τέλος, μιá τελεσίδικη άπάντηση, διότι αυτά άέναα ξετυλίγονται στόν άτέρμονα κόσμο τού πνεύματος.

Σέ όσους είναι έξοικιωμένοι με τόν φιλοσοφικόν στοχασμό τού 'Αλέξ. Τσιριντάνη άφετηριακή του σκέψη στήν διερεύνηση αυτών τών προβλημάτων είναι ή διαπίστωση τής ύπάρξεως ένός «φράκτη», ό όποιος σημαίνει τις περιορισμένες δυνατότητες τής γνωστικής ικανότητας τού άνθρώπινου νοϋ. Συνέπεια αυτού είναι ότι, με τήν ειλικρίνεια και τήν ευθύτητα τού χαρακτηρος τού 'Αλέξ. Τσιριντάνη είναι και τό γεγονός ότι ό άναγνώστης τού τόμου αυτού θα συναντήσει σέ πολλά σημεία τού όλου προβληματισμού τις λέξεις: «Δέν ξέρω». Προτιμά δηλαδή νά λάβει αυτήν τήν άποφατική θέση, παρά νά διακινδυνεύσει με λογικούς άκροβατισμούς νά δώσει άπαντήσεις σέ δυσεπίλυτα θέματα και νά παραστήσει έναν άδόκιμο

συνήγορο του Θεού. Άλλο χαρακτηριστικό το οποίο προκύπτει από την άγνοια αυτών των εισηγήσεων είναι η διαπίστωση της έπιμελημένης ένημερώσεώς του εις τόν προβληματισμό της μετακαρτεσιανής φιλοσοφίας και στις απόψεις των κυριωτέρων εκπροσώπων της, όπως του Descartes, του Leibnits, του Pascal, του Kant, του Hegel, του Bergson. Έντύπωση κάνει επίσης ότι κατά την έπεξεργασία των θεμάτων του δεν διστάζει να έπικαλεσθεί έπιχειρήματα από άμφιλεγόμενες φιλοσοφικές θεωρίες, όπως των όρθολογιστών και του Freud άκόμη, προκειμένου να ενισχύσει την δική του άποψη ως προς την δικαιολογητική βάση για την κοσμοθεωριακή του τοποθέτηση.

Β'

Η περίμετρος -θά μάς πεί- του φράκτη δεν είναι όριστική, αλλά διαρκώς διευρύνεται, με τις συνεχώς έμπλουτιζόμενες γνώσεις του ανθρώπου από την πρόοδο των έπιμέρους έπιστημών, που παρά ταύτα ό έξω του φράκτη χώρος εξακολουθεί να παραμένει πάντοτε άπέραντος και άνεξερεύνητος. Ειδικώτερα στην άνάλυση των έννοιών που άφορούν στην άναζήτηση της αλήθειας ό Άλέξ Ταιριντάνης θά άσχοληθεί και θά σχολιάσει τις θέσεις του κορυφαίου Γερμανού φιλοσόφου του Immanuel Kant (1724 - 1804) ό όποιος με την συγγραφή του βιβλίου του «Κριτική του καθαρού λόγου» ανέλυσε το πρόβλημα της γνώσεως κατά τρόπον συστηματικό και βαθυστόχαστον.

«Τό πρώτο είναι -λέει ό Άλέξ. Ταιριντάνης- ότι ό άνθρωπος έχει μία έμπειρία που του δίνει γνώσεις. Τό πρόβλημα της γνώσεως είναι ένα πρόβλημα που έχει αναλύσει ό Kant. Και από τόν Kant μέχρι σήμερα ή γνωσιολογία είναι ένας κλάδος του ανθρώπινου στοχασμού έξαιρετικά μεγάλος. Άλλά για να άπλοποιήσω-

με τά πράγματα θά πούμε ότι, έν πάση περιπτώσει, υπάρχει ή έμπειρία. Γιατί στην φιλοσοφία άμφισβητείται, εάν ή έμπειρία είναι ό μόνος τρόπος ή ό άσφαλέστερος τρόπος να βλέπει κανείς την αλήθεια. Ό άντιεμπειριοκρατισμός όμως είναι άλλο και αυτό που λέω τώρα είναι άλλο. Τό ότι υπάρχει έμπειρία δεν τό άμφισβητεί κανείς ή σχεδόν κανείς. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μία πηγή γνώσεων, ή έμπειρία. Άπό την έμπειρία ξέρω λ.χ. ότι κάθε σώμα όταν τό άφήσουμε έλεύθερο πέπτει. Έχω επίσης την έμπειρία ότι τό καλοκαίρι κάνει ζέστη και τόν χειμώνα κάνει κρύο. Έχω τέλος πάντων όλη αυτή την σειρά των γνώσεων που μου προσπορίζει ή έμπειρία συστηματοποιημένη κατά την έρευνα ως έπιστήμη με την έννοια του «έπίστασθαι». Είναι ή γνώση που συνάγεται από την παρατήρηση, τό πείραμα, τόν μαθηματικό λογισμό, από την μεθοδολογία δηλαδή των φυσικών έπιστημών»¹.

Η φυσική και γενικότερα ή έπιστημονική προσπάθεια του ανθρώπου να συλλάβει με κριτήρια λογικά τόν κόσμο και τόν έαυτό του δεν σταματάει δέβαια ποτέ. Κάθε στιγμή νομίζει ότι σταματάει κάπου, αλλά στην συνέχεια προχωρεί και πιο πέρα. Σέ ποιά όμως κατεύθυνση; Πάντοτε στην ίδια στην κατεύθυνση που όδηγεί εκεί όπου τό άγνωστο μπορεί να γίνει γνωστό. Υπάρχουν όμως όρια που χωρίζουν τό άγνωστο αυτό από κάποιο άλλο, που ή έπιστήμη μπορεί μόνον να τό έπισημάνει. Τά όρια αυτά όρίζουν τόν «φράκτη», πέραν του όποιου εκτείνεται τό πεδίο του άντικειμένου της μεταφυσικής. Όπως όμως ή φυσική νομίζει κάθε στιγμή ότι σταματάει κάπου, και πάντα προχωρεί πιο πέρα, έτσι και ή μεταφυσική νομίζει κάθε στιγμή ότι αρχίζει από κάπου, και πάντα πρέπει να ξαναρχίζει. Άν ή μία δεν έχει τέρμα, ή άλλη δεν έχει άρ-

χή σωστότερα ἂν ἡ φυσικὴ πρέπει ἀδιάκοπα νὰ ἐπαληθεύει τὸ τέρμα της, ἢ μεταφυσικὴ πρέπει ἀδιάκοπα νὰ ἐπαληθεύει τὴν ἀρχὴ της. «Ὁ Kant ἔγραψε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου» καὶ ἕνα ἄλλο βιβλίον μὲ τὸν τίτλο: «Προλεγόμενα σὲ κάθε μελλοντικὴ μεταφυσικὴ» ποῦ θὰ μπορούσε νὰ προβληθεῖ ὡς ἐπιστήμη». Καὶ ἔμεινε στὰ προλεγόμενα, ποῦ οὐσιαστικὰ ἀρνοῦνται τὴν μεταφυσικὴ. Ὅχι μόνον ἡ πραγματεία αὐτὴ τοῦ Kant ποῦ προβάλλει μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο, ἀλλὰ κα τὰ ἄλλα ἔργα του εἶναι προλεγόμενα, ποῦ στὸ βάθος δὲν εἶναι προλεγόμενα τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ εἶναι ὁ ἐπίλογος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ ὅπως εἶναι αὐτονόητο μόνον τῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του»².

Στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ὁ Kant καταλήγει: «Ὁ μυστικισμὸς ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἐμφανισθεῖ σὲ ἕναν αἰῶνα γεμάτων φῶτα, παρὰ μόνον ὅταν κρύβεται πίσω ἀπὸ μία σχολαστικότητά, κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα τῆς ὁποίας μπορεῖ νὰ ριψοκινδυνεύσει νὰ παραληρήσει κατὰ κάποιον τρόπον λογικά, καταδιώκεται ἀπὸ τὴν κριτικὴ φιλοσοφία: καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι χωρὶς σημασία γιὰ ἕναν δάσκαλο τῆς μεταφυσικῆς τὸ νὰ μπορεῖ νὰ λέει πράγματα ποῦ ὅλοι θὰ τὰ παραδεχτοῦν, πῶς ὅ,τι ἐκθέτει εἶναι καὶ αὐτὸ μία ἐπιστήμη καὶ πῶς ἡ δημοσιότητά ἀντλεῖ κάποιον ὄφελος ἀπὸ αὐτήν».

Ἔτσι ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι, ὅσοι εἶχαν παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Διαφωτισμοῦ ποῦ ἐπικρατοῦσε τὸν 17 αἰῶνα ἔτσι καὶ ὁ Kant ἐνόμισε ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν κριτικὴ του δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ τίποτε ποῦ εἶχε κριθεῖ ἀντίθετο πρὸς τὴν λογικὴ. Στὸ ἴδιο πνεῦμα κινήθηκαν καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ θετικισμοῦ (Compte) καὶ οἱ ἐπίγονοί τους στὸν 20ον αἰῶνα, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ νεοθετικισμοῦ, τῆς γλωσσολογικῆς σχολῆς. Ὅλων αὐτῶν οἱ θεωρίες ἐνσυνείδητα ἢ μὴ, πέραν ἀπὸ

ὀρισμένες σωστὲς ἀπόψεις τῶν εἶχαν σὰν συνέπεια νὰ φράσουν τοὺς δρόμους τοῦ πνεύματος, τὴν ἐνατένιση τοῦ ἀγνώστου. Κρίνοντας αὐτὲς τὶς τάσεις τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας ὁ Ἀλέξ. Τσιριντάνης παρατηρεῖ: «Ἡ κριτικὴ φιλοσοφία προσέφερε ὑμῖςτες ὑπηρεσίες στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, κάνοντας τὴν κριτικὴ τῆς πραγματικότητας, ποῦ περικλείει ὁ κύκλος τοῦ ἐλεγκτοῦ. Ἀλλὰ καταστρέφει καὶ διαλύει καὶ τὸν ἑαυτὸ της ἀκόμη, ὅταν τὸν κύκλο αὐτὸν τὸν ταυτίζει μὲ τὴν ὅλη πραγματικότητα. Γιατὶ μὲ τὴν ταύτιση αὐτὴν γίνεται ἀντιφατικὴ. Ἐφ' ὅσον λέει ὅτι ἐγὼ μόνον τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο καὶ τὶς κατηγορίες ξέρω, τότε πῶς ἀποφαίνεται γιὰ πράγματα ποῦ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν χρόνο, τὸν χῶρο καὶ τὶς κατηγορίες. Τὸ κάνει αὐτὸ χωρὶς νὰ τὸ ὁμολογεῖ. Ὅπως εἶπαμε καὶ παραπάνω, στὴν ἀρχὴ λέει, ὅτι αὐτὰ οὔτε τὰ δέχομαι οὔτε καὶ τὰ ἀπορρίπτω. Καὶ ἀπὸ... εὐσπλαχνία τὰ ξαναφέρνω μὲ τὸν δρόμο τῆς καρδιάς, τῆς ἠθικῆς κ.λ.π.»

Αὐτὰ γιὰ νὰ μιλάμε μὲ εἰλικρίνεια. Γιὰ νὰ καταλήξει στὸ γνωστὸ συμπέρασμα: Ὅτι ὑπάρχει ὁ κύκλος τοῦ ἐλεγκτοῦ μέρους τῆς πραγματικότητας ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ὅλη πραγματικότητα ἀφ' ἑτέρου»³ τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερο μέρος ἐκφεύγει τοῦ ἀνθρώπινου ἐλέγχου.

Καὶ σὲ μεταγενέστερη εἰσήγηση του ὁ Ἀλέξ. Τσιριντάνης, παρατηρεῖ: «Ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν εἶναι τὸ ὄργανο ποῦ θὰ μὲ βοηθήσει νὰ πλησιάσω οὔτε τὸν Δημιουργό, οὔτε τὰ μεγάλα προβλήματα. Σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα συμπίπτει καὶ ἡ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Kant ποῦ διέλυσε τὴν μεταφυσικὴ καὶ ἡ καλὴ πίστη. Δηλαδή μὲ μόνον ὁδηγὸ τὸν ὀρθὸ λόγον τοῦτο μόνον

* Στὸ σημεῖο ὁ Ἀλέξ. Τσιριντάνης ἐννοεῖ τὶς ἀπόψεις τοῦ Kant ποῦ περιέχονται στὸ βιβλίον: «Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου» σὲ ὅποιες θὰ γίνῃ λόγος στὴ συνέχεια.

μπορώ να πω ότι: «Ἡ πίστη στην Πίστη δὲν ἀντίκειται στὸν ὀρθὸ λόγο»⁴.

Γ'

Καὶ ἐφ' ὅσον θεωρεῖ ὁ Ἀλέξ. Τσιριντάνης τὸν ὀρθὸ λόγο ἀνεπαρκῆ ἀφ' ἑαυτοῦ του γιὰ νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν πίστη στὸν Θεὸν προσθέτει ὅτι ὁ θετικώτερος τρόπος νὰ πλησιάσει τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πείρα, ἡ ἐμπειρία.

«Ἡ προτασὴ μου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσης τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι νὰ τὰ ζῆς καὶ νὰ παρακολουθῆς τὴν πείρα σου, τὴν θετικὴ καὶ τὴν ἀρνητικὴ»⁵. Καὶ ἡ πείρα αὐτὴ συνάγεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ θεβαιότητα τὴν ὁποία δίνει ἡ ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἀπὸ τὶς ποικίλες δοκιμασίες τῆς ζωῆς καὶ τὸν χριστιανικὸ τρόπον ἀντιμετωπίσεώς των, ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ τὶς συνέπειες ποὺ παρατηροῦνται στὸν βίον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τὴν ἀποστασία ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἄρνηση τῆς Πίστεως, ἡ ὁποία συνελάγεται τὴν ἔλλειψη τῆς ἀνθρωπιᾶς, τὴν κρίση τοῦ πολιτισμοῦ, τὸν παλιμβαρβαρισμὸ, τὴν ἀποδράκωση τοῦ ἀνθρώπου.

Αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴ ἐμπειρία τὴν ὀνομάζει ὁ Ἀλέξ. Τσιριντάνης «βιολογικὴ ἀπόδειξη τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ» γιὰ νὰ δηλώσει καὶ πάλι στὴ συνέχεια: «Τὴν ἕως τώρα ζωὴ μου τὴν ἐπέρασα μὲ ἀπόλυτη ἀντικειμενικότητα. Ἔτσι εἶδα λοιπὸν ὅτι γιὰ τὴν ζωὴ τὴν δική μου ὁ βιολογικώτερος τρόπος εἶναι νὰ βαδίζω μὲ πίστη στὸν Θεόν. Ἔχω δὲ γι' αὐτὸ περισσότερη θεβαιότητα ἀπὸ τὸ ὅτι λ.χ. τοῦτο δῶ εἶναι ποτήρι ἢ τὸ ἄλλο εἶναι ἠλεκτρικὸ φῶς. Γιατὶ εἶναι ἐμπειρία ἕκατὸ τὰ ἕκατό. Θὰ μοῦ πεῖς: Naί, ἀλλὰ τοῦτο ἰσχύει γιὰ σένα, ἀλλὰ δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς ἄλλους. Αὐτὸ τὸ καταλαβαίνω. Ἔ, λοιπόν, ἡ πείρα μου -ποὺ δὲν εἶναι μόνον πείρα αὐτο-

παρατηρήσεως, ἀλλὰ καὶ πείρα τοῦ τι γίνεται καὶ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους- ἡ πείρα μου αὐτὴ μοῦ ἔδειξε ὅτι αὐτὸ ποὺ ἰσχύει γιὰ μένα, ἰσχύει γιὰ ὅλους, γιὰ κάθε ἄνθρωπο. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνας βιολογικὸς νόμος»⁶.

Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι πλασμένος γιὰ νὰ ἀνεβαίνει ψυχικά, καὶ ἡ θρησκεία εἶναι τὸ δίωμα τῆς ψυχικῆς ἀνόδου, τοῦ ψυχικοῦ ἀνεβάσματος. Οὔτε ὑπάρχει ζωὴ χωρὶς τὸ δίωμα, οὔτε ὑπάρχει πνευματικὸ ἀνεβάσμα χωρὶς θρησκεία. «Ἐπῆρξαν βέβαια μερικὰ φαινόμενα κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνα καὶ μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ, τὰ ὁποία ἔδειχναν ὅτι θὰ ἔχουμε πνευματικὸ ἀνεβάσμα χωρὶς θρησκεία, ἀλλὰ ἦταν φαινόμενα ἀπατηλά. Ἡ ἱστορία τὰ ἀπεγύμνωσε καὶ μᾶς ἀπέδειξε ὅτι τὴν προσδοκία ἀπὸ τέτοιου εἶδους «ἀνωτερότητες» τὴν ἐπληρώσαμε πολὺ ἀκριβά»⁷.

Καὶ τὸ φαινόμενο τῆς ὑπάρξεως ἀρετῆς σὲ ἀνθρώπους χωρὶς τὴν θρησκευτικὴ πίστη βρῖσκει τὴν ἐξήγησή του στὴν ἀντιφατικότητά του ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπάρξεως κάποιας θρησκευτικῆς παρακαταθήκης, ποὺ ἔχει ὅμως τὸ κακὸ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου κάποτε νὰ ἐξαντλεῖται. «Ἔτσι στὸ βάθος μόνον ἡ Πίστη μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ πηγὴ τῆς ἀρετῆς. Τὸ ὅτι στὴν ἱστορία προβάλλουν καὶ ἐνάρετοι ποὺ εἶναι ἄπιστοι καὶ ἄθρησκοι, αὐτὸ δὲν κλονίζει τὴν παραπάνω ἀλήθεια. Οἱ ἀνθρώποι αὐτοί, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν, ἀντλοῦν τὴν ἀρετὴ τους ἀπὸ κάποια πίστη στὰ βάθη τῶν αἰώνων ποὺ προηγήθηκαν. Ἡ γενεαλογία τῆς ἀρετῆς μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀνακαλύψουμε παντοῦ τὴν Πίστη -σημειώνει καὶ ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος στὸ βιβλίον του «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐποχὴ μας».

Δ'

Ἔνα ἄλλο ζήτημα τὸ ὁποῖο ἀπασχο-

λει στις εισηγήσεις αυτές τὸν Ἀλέξ. Τσιριντάνη εἶναι γιὰ τὴν ὑποκειμενικὴ νομοποίηση τῆς Πίστεως. Ἡ Πίστη δέβεται δὲν ἀποδεικνύεται ἀλλὰ νομομοποιεῖται. «Νομομοποιεῖται σημαίνει τὸ ἐξῆς: Δὲν μπορῶ μὲν νὰ τὸ ἀποδείξω αὐτὸ ποὺ πιστεύω, ἀλλὰ ἡ ἀπόδειξη δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ δικαιολογία γιὰ νὰ πιστεύω κάτι... Κατ' ἀνάγκην, λοιπόν, θὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχει πίστη νομομοποιουμένη ἢ μὴ νομομοποιουμένη μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μπορεῖ μὲν αὐτὸ νὰ μὴ ἀποδεικνύεται, ἀλλὰ ἔχω τὸν λόγο μου ποὺ τὸ δέχομαι, μολονότι δὲν ἀποδεικνύεται»⁸.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, τὴν ὑποκειμενικὴ νομομοποίηση τῆς Πίστεως, ὁ Ἀλέξ. Τσιριντάνης μεταξὺ τῶν ἄλλων θὰ ἀναζητήσει ἐπιχειρήματα καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Kant «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου», τὴν θεωρία περὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου τοῦ S. Freud καὶ ἐκεῖνην περὶ ἐνοράσεως τοῦ H. Bergson.

«Δύο πράγματα γαμίζουσι τὴν ψυχὴ μου θαυμασμὸ καὶ εὐλάβεια, πάντοτε καινούργια καὶ μεγαλύτερη ὅσο πιὸ πολὺ καὶ συχνὰ ὁ στοχασμὸς μου ἐρχεται σὲ αὐτά: Ὁ ἑναστρὸς οὐρανὸς ἀνω ἀπὸ μένα καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος μέσα μου. Αὐτὰ τὰ δύο πράγματα δὲν χρειάζεται νὰ τὰ ζητήσω σὰν νὰ ἦσαν κρυμμένα στὰ σκοτάδια ἢ νὰ βρισκόντουσαν στὸ ὑπερβατικὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ὀρίζοντά μου. Τὰ βλέπω μπροστά μου καὶ τὰ συνδέω ἅμεσα μὲ τὴν συνείδηση τῆς υπάρξεώς μου». Μὲ αὐτὲς τὶς φράσεις ἀρχίζει ὁ ἐπίλογος τοῦ βιβλίου τοῦ Kant: «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου»⁹.

Αὕτη λοιπὸν «ἡ διλογία τοῦ Kant» (ὁ ἑναστρὸς οὐρανὸς καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑποσυνειδήτου στὸν ἄνθρωπο στὸ ὁποῖο -κατὰ τὴν εἰκασία τοῦ Ἀλέξ.

Τσιριντάνη- γίνεται μία ἐσωτερικὴ νοητικὴ ἐπεξεργασία καὶ γεννᾶται μία πλειάδα συλλογισμῶν οἱ ὁποῖοι συνιστοῦν τὸ περιεχόμενον τῶν προτάσεων τῆς ἐνοράσεως τοῦ Bergson, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποτελοῦν τὴν δικαιολογητικὴ βάση, οὕτως ὥστε «ἡ πίστη ὡς πίστη ὡς βίωμα νὰ ἔχει πλέον νομομοποιηθεῖ» (σελ. 188).

Ε'

Τελειώνοντας τὴν σύντομη αὐτὴ ἀναφορὰ στὸν Θ' τόμο τῆς σειρᾶς: «Ἡ Πίστις ὡς βίωμα» εἶναι σκόπιμο νὰ λεχθεῖ ὅτι: Σὲ ἐποχὲς πνευματικῆς κρίσεως, ἰδεολογικοῦ κενοῦ καὶ ἀναζωπυρώσεως τοῦ ἀθεϊστικοῦ κλίματος, ἡ ἔκδοσις καὶ ἡ κυκλοφορία βιβλίων μὲ κοσμοθεωρητικὸ περιεχόμενον, κατοχυρωμένο μὲ θαυστοχάστα ἐπιχειρήματα, ὅπως τὸ ἐν λόγω βιβλίο, εἶναι ἰδιαίτερα ἐποικοδομητικὰ γιὰ ὄσους ζοῦν ὑπὸ ἓνα καθεστῶς ἀμφιβολίας καὶ ἀναζητήσεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελοῦν πολὺτιμους ὁδηγούς, ἐνῶ ἐμπλουτίζουν καὶ τὸ πνευματικὸ ὄπλοστάσι τοῦ πιστοῦ προκειμένου νὰ δίδουν λόγον «παντὶ τῷ αἰτοῦντι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

ΒΑΣ. Κ. ΣΤΑΘΑΚΗΣ

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ:

1. Ἀλέξ. Τσιριντάνης: «Ἡ πίστις ὡς βίωμα» τόμος Θ' σελ. 17.
2. Παναγιώτη Κανελλόπουλου: «Μεταφυσικῆς προλεγόμενα» Ἀθήνα 1956.
3. Ἀλέξ. Τσιριντάνη: Ἡ Πίστις ὡς βίωμα, τόμος Θ', ἐκδόσεις «Συζητήσις» Ἀθήνα, σελ. 48.
4. Αὐτόθι σελ. 202.
5. Αὐτόθι σελ. 203.
6. Αὐτόθι σελ. 206.
7. Αὐτόθι σελ. 207.
8. Αὐτόθι σελ. 181 - 182.
9. Immanuel Kant: «Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ λόγου», σελ. 218 ἐκδόσις Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα.

ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

1) *Τὰ πνευματικά θεμέλια τῆς Εὐρώπης.*

Ἡ Εὐρώπη δὲν εἶναι μιὰ γεωγραφικὴ περιοχὴ καὶ λαοὶ ποὺ ἐνώνονται μὲ τὴν ταύτιση τῶν συμφερόντων τους. Ἄν ἦταν μόνον αὐτὸ τότε ἡ διάρκεια τῆς Ἐνώσεως θὰ ἔστερεῖτο αἰώνιου βάσεως καὶ θὰ ἐκινδύνευε νὰ διαλυθεῖ. Θὰ ἐκινδύνευε νὰ διαλυθεῖ διότι τὰ συμφέροντα τῶν χωρῶν δὲν ἐνώνουν πάντα, γιατί πέρα ἀπὸ τὰ κοινὰ ὑπάρχουν καὶ τὰ ἀντίθετα συμφέροντα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν συγκρούσεις. Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης (Ε.Ε.) εἶναι καὶ ἡ ἀντίθεση τῶν κακῶς ἐνοουμένων συμφερόντων, τὰ ὁποῖα μέχρι τῆ λύση τους προκάλεσαν καθυστερήσεις στὴν ἐνωτικὴ πορεία τῆς Εὐρώπης. Ἐνωμένη Εὐρώπη δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στηριζόμενη σὲ οἰκονομικὰ κριτήρια καὶ σὲ ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα καὶ φιλονεικίες. Ἐλπίζεται ὅτι τὸ νέο Σύνταγμα τῆς Ε. Ε. θὰ καθορίζει βάσει ἀξιών τὰ ὄρια τῶν ἐπιδιώξεων κάθε χώρας. Ἡ Εὐρώπη πρῶτα ἀπ' ὅλα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι ἓνας πολιτισμὸς. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς οἰκονομίας δὲν εἶναι σκοπός, εἶναι τὸ μέσον γιὰ τὸ σκοπὸ ποὺ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ χῶρο, τὸ χρόνο καὶ τὴν ὕλη. Εἶναι μέγα λάθος νὰ συγκεντρώνεται ἡ προσοχὴ στὸ μέσον καὶ νὰ λησμονεῖται ὁ σκοπός δηλαδὴ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς Ἐνώσεως εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρης προσωπικότητος.

Ἡ Ε. Ε. ἀποτελεῖται ἀπὸ χώρες μὲ πολὺ μακρὰ πολιτιστικὴ δημιουργία μὲ διαφορετικὲς γλώσσες καὶ στὴ γραμματεία τῶν ὁποίων βασικὰ ἔχει συσσωρευτεῖ ἓνας πολιτισμὸς αἰώνων καὶ σὲ ὠρισμένες χώρες χιλιετηρίδων ποὺ φωτίζει ὅλο τὸν κόσμο καὶ τοῦ ὁποίου πολιτισμοῦ ὁ σκελετὸς ποὺ τὸν στηρίζει καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὸ νευρικὸ σύστημα ποὺ τὸν κινεῖ, τὸν συντονίζει καὶ ἡ ψυχὴ ποὺ τὸν ἐμπνέει εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν κατήργησε τὸν Ἑλληνισμὸ τὸν ὁποῖο εἶχε ἐγκολπωθεῖ ἡ Ρώμη, τὸν ἀξιολόγησε καὶ τὸν ἐναρμόνισε διὰ τῆς πατερικῆς Θεολογίας καὶ τοῦ ἔδωσε ἀπειρο μεταφυσικὸ περιεχόμενο. Ὁ Πατερικὸς Χριστιανισμὸς τῆς Ὁρθοδοξίας ὁ ὁποῖος συμπεριέλαβε τὸ ἐπιλεγέν ἀξιόλογο μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὸ ἐνηρμόνισε μὲ τὴν ἀλήθεια του, γονιμοποίησε τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο καὶ ἔθρεψε καὶ ἐγαλῶθηκε πολιτιστικὰ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Αὐτὸς ὁ Πατερικὸς Χριστιανισμὸς ἀνέβασε τὸν ἀνθρωπο σὰν ἀξία στὴ σωστὴ του θέση καὶ καλλιέργησε τὴν ἀγάπη, τὴν ἀλληλεγγύη, τὴν ἐπιείκεια, τὴν εἰρήνη, τὴν ἰσότητα, τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ χριστιανικὰ μοναστήρια τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μεταφράζοντας αὐτὸν τὸν Χριστιανισμὸ καὶ τὸν Ἑλληνισμὸ στὴ γλώσσα κάθε χώρας ἐθεμελίωσαν τὴν Εὐρωπαϊκὴ παιδεία καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ. Ἡ Ε. Ε. δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἓνα καταφύγιο στὸ ὁποῖο ἔτρεξαν καὶ τρέχουν οἱ λαοὶ τῆς

Ευρώπης για την επιβιώσή τους, και καθένας ξένος, άγνωστος μετά κόπου, δυσφορίας και καρτερίας υποφέρει τους άλλους. Ή Ε. Ε. πρέπει να είναι ένας χώρος που ο καθένας ζει με χαρά με τον άλλον και για τον άλλον γιατί ο άλλος είναι το νόημα της ζωής του σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό και οικονομικά ο άλλος είναι η ζωή του αφού κανένας δεν είναι δυνατόν να επιβιώσει μόνος του, σαν άλλος Ροβινσώνας σε μιὰ νησίδα.

2) *Οι Πολιτικοί έναντι τών πνευματικών θεμελίων της Ευρώπης.*

Είναι μεγάλο λάθος ώρισμένων πολιτικών της εποχής μας οι όποιοι αποτελούν εύτυχώς την μειοψηφία και για λόγους αλαζονίας, εγωϊσμού, όρθολογισμού ή άρνήσεως τών ήθικών άρχών προσπαθούν να ξεριζώσουν τον Έλληνισμό ή και τον Χριστιανισμό από την Ευρώπη, δηλαδή να καταστρέψουν τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό, να καταστρέψουν τις βάσεις της Ένώσεως της Ευρώπης για την όποία κόπτονται. Άν φύγει ό Χριστιανισμός θα έλθει ή έγωπάθεια και τό δίκαιο του ίσχυροτέρου, θα φύγει ή αγάπη και θα έλθει τό μίσος, θα φύγει ή ένότης και θα έλθει ή σχάση, θα φύγει ή έλευθερία και θα έλθει ή δουλεία στα πάθη και στους ίσχυρούς της γής, θα φύγει ή δημοκρατία και θα έλθει ή όλιγαρχία της διαπλοκής με ένδυμα δημοκρατικό, θα φύγει δηλαδή ό πολιτισμός και θα έλθει ή βαρβαρότης. Άναφέρω σχετικά ότι στην πρόσφατη συνάντηση κορυφής τών ήγετών της Ε. Ε. ό πρόεδρος της Γαλλίας κ. Σιράκ έζήτησε ν' αφαιρεθεί από τη χάρτα τών θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων κάθε αναφορά στη χριστιανική θρησκευτική παράδοση και πίστι ως παράγοντα διαμορφώσεως της κοινής συνειδήσεως τών Ευρωπαίων πολιτών. Βέβαια για την πρόταση του κ. Σιράκ και την άποδοχή της ύπηρξε

έντονη αντίδραση σ' όλη την Ευρώπη από τις Χριστιανικές έκκλησίες, τους διανοουμένους και τους πολιτικούς. Στη Γαλλία ιδιαίτερα έβδομήντα προσωπικότητες της πολιτικής και της διανόησης έστειλαν έντονες έγγραφες διαμαρτυρίες στον πρόεδρο Σιράκ. Δεν έσκέφθη ό κ. Σιράκ ότι ή διαγραφή από τη χάρτα δεν συνεπάγεται την κατάργηση της χριστιανικής συνειδήσεως ή όποία εξακολουθεί ν' άποτελεί την ίσχυρότερη πνευματική δύναμη στην Ευρώπη και ή όποία διέπει συνειδητά ή άσυνειδητα τη σκέψη και την πράξη της πολιτικής και τών πολιτών της Ε. Ε. είτε πιστεύουν είτε όχι. Ό πρόεδρος της Τσεχίας Havel και διανοούμενος αύτης της χώρας σημείωσε: Κάθε άπόπειρα τών ανθρώπων να καταργήσουν τό Θεό και να πάρουν την θέση του στρέφεται άναγκαστικά έναντίον αύτών, που την έπιχειρούν. Τό λάθος είναι της αλαζονίας του ανθρώπου της έπιστημονικής εποχής. Εύκαιία είναι και μιὰ σύντομη αναφορά στις προσπάθειες της σημερινής πλειοψηφίας της Ευρωβουλής του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος (ΕΛΚ) τό όποίο περιλαμβάνει τά χριστιανοδημοκρατικά και άλλα συγγενή κόμματα. Τό ΕΛΚ πραγματοποίησε ένα διάλογο με την Άνατολική Όρθόδοξη Έκκλησία με τη συνεργασία και την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Άξίζει να αναφερθούν ώρισμένες δηλώσεις του 4ου και του 5ου διαλόγου που έγιναν στην Κων/πολη τό 2000, στο Κολυμπάρι της Κρήτης τό 2001. Οι κορυφαίοι αύτης της παρατάξεως έδήλωσαν στον τέταρτο διάλογο ότι:

- Κινητοποιούν τά μέλη τους να συνεργασθούν με τις κατά τόπους Έκκλησίες για την αναγέννηση του Ευρωπαϊκού Χριστιανικού Πολιτισμού. Άκόμη ότι πρέπει να παροτρυνθούν και να έργασθούν για την άποκατάσταση τών ανθρώπινων δικαιωμάτων της κοινωνίας

τῶν πολιτῶν, τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ποιότητος τῆς ζωῆς. Πέρυσυ στὸ Κολυμπάρι ἐδηλώθησαν τὰ ἐξῆς:

-Ἡ Μεγάλη ἰδέα εἶναι ἡ ἀναγέννηση τοῦ Χριστιανισμοῦ ποῦ ἀποτελεῖ τὴ βάση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

-Ἡ ἐλευθέρα προσωπικότης τοῦ Εὐρωπαίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαμορφωθεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ πίστι, διότι ἄλλως κινδυνεύει νὰ πέσει στὴν παγίδα τοῦ Θατσερικοῦ καὶ Ριγκανικοῦ ἀτομισμού.

-Ἐτόνισαν ὅτι προσβλέπουν στὴ συνεργασία μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, διότι ἀποτελεῖ τὴν πρωτογενῆ πνευματικὴ δύναμη, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν ἐνωτικὴ πορεία τῆς Εὐρώπης.

-Ὁραματίζονται μιὰ Χριστιανικὴ Εὐρώπη μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας.

Δὲν εἶναι βέβαια, μόνο τὰ μέλη τοῦ Ε. Λ. Κ. ποῦ ἔχουν αὐτὲς τὶς ἀπόψεις ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῆς ἄλλης μεγάλης παρατάξεως τῶν σοσιαλιστῶν, ὅπως προέκυψε ἀπὸ τὶς διαμαρτυρίες των κατὰ τῆς προτάσεως τοῦ κ. Σιράκ.

Μειοψηφία δικῶν μας πολιτικῶν προσπαθοῦν νὰ κτυπήσουν τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὴ γλώσσα μας, τὶς ρίζες δηλαδὴ τοῦ Ἐθνους μας, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι ἔτσι βοηθοῦν τοὺς Ἕλληνες νὰ γίνουν Εὐρωπαῖοι. Δὲν θέλουν ν' ἀντιληφθοῦν αὐτοὶ οἱ πολιτικοὶ ὅτι οἱ ὁμοεθνεῖς μας γίνονται Εὐρωπαῖοι ὅσο περισσότερο ζοῦν τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὶς ἀξίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

3) *Οἱ Οἰκονομολόγοι ἐναντὶ τῶν πνευματικῶν θεμελιῶν τῆς Εὐρώπης.*

Ὅπως ἀνεφέρθη ἡ τεχνολογία καὶ ἡ οἰκονομία δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς ἀλλὰ τὸ μέσον γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ, ποῦ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ χῶρο, τὸ χρόνο καὶ τὴν ὕλη. Συνεπῶς εἶναι μέγας λάθος τῶν σύγχρονων οἰκονομολόγων νὰ μετατρέ-

πουν τὸ μέσον σὲ σκοπὸ. Ἡ Οἰκονομία ἀναπτύσσεται ἀπὸ ἀνθρώπους γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἄν ἀγνοηθεῖ ὁ ἀνθρώπος ὅπως δυστυχῶς ἀγνοεῖται, ἡ οἰκονομία γίνεται ἀπάνθρωπη γιὰτὶ ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ ἐλεύθερος γίνεται σκλάβος μέσα κι' ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἐργασίας του. Γίνεται σκλάβος γιὰτὶ ἐργάζεται ὥρες ἀτελείωτες μὲ ἄγχος καὶ φόβο γιὰ τὸ αὔριο, ἀφοῦ ἔχει τὸ αἶσθημα ὅτι ἀντιμετωπίζεται σὰν νοῦμερο χωρὶς ἀξία, κι' ἀκόμη γιὰτὶ κυνηγᾷ τὸν πλοῦτο σὰν τὴ μόνη ἀξία χάνοντας τὸ πρόσωπό του καὶ τὴν ἐλευθερία του ἐναγκαλιζόμενος τὴν ὕλη καὶ τὴν διαφθορά. Ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότητα δὲν εἶναι μόνο ἡ προσπάθεια τῆς καλύτερης δυνατῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν μὲ συγκεκριμένα μέσα ὅπως νομίζεται. Ἡ οἰκονομικὴ προσπάθεια εἶναι ἓνα σχολεῖο ποῦ μπορεῖ νὰ δημιουργεῖ ἐλεύθερους ἀνθρώπους ἢ νὰ τοὺς θάβει μέσα στὴν ὕλη. Ἡ ἐλευθέρα ἀγορὰ εἶναι πράγματι ἀγορὰ ποῦ ταιριάζει σ' ἐλευθέρους ἀλλὰ ἡ ἀγορὰ εἶναι ἐλευθέρα μόνο ὅταν ἀναπτύσσεται ἀπὸ ἐλευθέρους ἀνθρώπους, ὅταν ἡ ἀγορὰ ἀναπτύσσεται ἀπὸ ἀνελεύθερους, δεμένους στὸ ἄρμα τῆς πλουτομανίας, τῆς ἀνηθικότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς, τότε ἡ ἐλευθέρα ἀγορὰ μετατρέπεται σὲ ἀγορὰ τῆς διαπλοκῆς. Αὐτὴ ἡ ἀγορὰ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ τὴν καθυστέρηση καὶ τὶς τσέπες μιᾶς ὀλιγαρχίας οἰκονομικῶν παραγόντων καὶ πολιτικῶν. Αὐτὲς δὲ εἶναι διαπιστώσεις τοῦ πρὸ ἐτῶν ἐτησίου συνεδρίου τοῦ Διεθνούς Νομισματικοῦ Ταμείου καὶ τῆς Διεθνούς Τραπεζῆς, στὸ ὁποῖο συμμετέχουν ὅλες οἱ χώρες τοῦ κόσμου. Κατὰ τὸ συνέδριο αὐτὸ ἐτόνισθη ὅτι ἡ διαφθορὰ τοῦ δημοσίου βίου καὶ ἡ διαπλοκὴ ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν χωρῶν τῆς γῆς.

Άπο τότε άρχισε ή κατάταξη τών χωρών τής γής ανάλογα με την διαφθορά του δημοσίου βίου. Η Έλλάς σε διεθνή κλίμακα βρίσκεται στο μέσον και μεταξύ τών χωρών τής Ε. Ε. κατατάσσεται προτελευταία, με τελευταία την Ίταλία. Η οικονομική καθυστέρηση τής Ελλάδος έναντι τής πολύ ταχύτερας ανάπτυξεως άλλων χωρών που εύρισκοντο σε χαμηλότερο ή ίσο οικονομικό επίπεδο όπως ή Πορτογαλλία ή ή Ίρλανδία όφειλεται στην ύψηλή διαφθορά και διαπλοκή τής χώρας μας. Καθυστέρηση βέβαια σημαίνει και άνεργία.

4) *Η συμβολή του Εύρωπαϊκού πολιτισμού στην αντιμετώπιση τών προβλημάτων τής Ε. Ε.*

Τά πνευματικά θεμέλια τής Εύρώπης αναπτυσσόμενα ως βίωμα τών Εύρωπαίων έχουν τή δυνατότητα να συμβάλουν ουσιαστικά στην αντιμετώπιση τών προβλημάτων τής Ε. Ε.

Η αναγκαία βεβαίως οικονομική ανάπτυξη και σύγκληση δέν λύνει όλα τά προβλήματα μιās κοινωνίας, τής όποίας ή ζωή δέν είναι μονοσήμαντη, δηλαδή, δέν είναι μόνο οικονομική. Είναι πολυσήμαντη διότι περιλαμβάνει πολλές άλλες πλευρές τής ζωής τών ανθρώπων. Μιά κοινωνία έχει ανάγκη χρηστής δημοκρατίας, ώστε να ψηφίζονται νόμοι που έξυπηρετούν τó κοινό καλό και όχι τά συμφέροντα ώρισμένων τάξεων ή συντεχνιών. Έχει ανάγκη από χρηστή διοίκηση, ή όποία δέν χρησιμοποιεί τή θέση και την έξουσία για τήν έξυπνέτηση ιδίων συμφερόντων ή τών συμφερόντων μιās πολιτικής παρατάξεως εις βάρος του συνόλου. Έχει ανάγκη από δικαιοσύνη άκεραία και όχι άργυρώνητη. Έχει ανάγκη από παιδεία που δέν καλλιεργεί μόνο τόν έγκέφαλο και αφήνει τόν έσωτερικό κόσμο τών εκπαιδευομένων χωρίς φροντίδα για να πάρει όχι τόν δύσκολο δρόμο τής άρετής αλλά τόν εύκολο δρόμο

τής κακίας.

Πρέπει να γίνει άντιληπτό άπ' όλους ότι ή οικονομία δέν δημιουργεί τήν ολοκληρωμένη με ήθος προσωπικότητα. Άντίστροφα ό ήθικά ολοκληρωμένος άνθρωπος δημιουργεί όλα όσα έχει ανάγκη ή κοινωνία και τήν οικονομία, άφου, όπως ήδη έλέχθη, ή διαφθορά άποτελεί τó μεγαλύτερο έμπόδιο τής οικονομικής ανάπτυξεως. Είναι γνωστό ότι ή άνήθικη πλουτομανία έδημιούργησε στο παρελθόν όπως και σήμερα πολλά προβλήματα και συγκρούσεις. Άς θυμηθούμε τήν σύγκρουση καπιταλισμού - κομμουνισμού. Πόσα εκατομμύρια άνθρωποι έθυσιάστηκαν στο βωμό αύτης τής σύγκρουσης και πόσα κολοσσαία κεφάλαια έσπαταλήθηκαν όχι για τήν ανακούφιση τών λαών και τήν ανάπτυξη τους αλλά για τήν παγκόσμια άυτοκτονία. Είναι άντιληπτό ότι σε μιá τέτοια ανάπτυξη δέν είναι δυνατόν να έξετασθούν όλα τά θέματα που άπασχολούν τις κοινωνίες τής Εύρώπης πέραν τών όσων έχουν ήδη αναφερθεί. Έπιβάλλεται όμως να γίνει μιá σύντομη άναφορά σε δύο θέματα που άπασχολούν τήν Εύρώπη, που είναι ή κοινωνική συνοχή και ή δημόσια τάξη τών λαών.

Η σημερινή σχάση τής κοινωνίας δέν θεραπεύεται με τήν οικονομική ανάπτυξη διότι ή πλουτομανία και ή άχόρταγη πλεονεξία δέν θεραπεύουν αλλά αναπτύσσουν τήν έμφανή ή τήν άφανή σύγκρουση τών κοινωνικών ομάδων. Επίσης ή πολυσχιδής έγκληματικότητα έντός τών τοιχών τής Εύρώπης δέν θεραπεύεται με τις καθ' όλα άπαραίτητες ύπηρεσίες άσφαλείας, γιατί τά όργανα τής δήμοσιας τάξεως κτυπούν τις έκδηλώσεις και τούς φορείς τής έγκληματικότητας, δέν θεραπεύουν όμως μόνο τους τήν άσθένεια, όχι γιατί δέν θέλουν, αλλά γιατί δέν μπορούν.

Ἡ συνοχή τῶν λαῶν καὶ τῶν κοινω-
νικῶν ομάδων καὶ ἡ δημόσια τάξη πρῶτα
ἀπ' ὅλα θεραπεύεται μὲ τὴν καλλιέρ-
γεια τοῦ ἤθους καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς
ὅλους.

5) Σκέψεις τοῦ T. Elliot γιὰ τὸν Εὐ-
ρωπαϊκὸ πολιτισμὸ.

Ἐξετάζοντας τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ
σημασία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ γιὰ
τὴν πορεία τῆς Εὐρώπης, θὰ ἦτο πα-
ράλειψη ἐὰν δὲν ἀναφέροντο κατ' ἐπι-
λογὴν μερικὲς σκέψεις τοῦ διανοούμε-
νου καὶ ποιητοῦ Θωμᾶ Ἐλιοτ, ὁ ὁποῖος
ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα καὶ στὸ βιβλίο
του «Ἡ Ἐνότητα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολι-
τισμοῦ» ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: *«γιὰ νὰ
διασωθεῖ ἡ Εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ πα-
ράδοση, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ὠφεληθοῦν οἱ
ἐθνικοὶ συντελεστὲς ποὺ τὴν ἀπαρτί-
ζουν, πρέπει νὰ καλλιερگوῦνται ἀδιά-
κοπα οἱ πηγὲς στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ
Ρώμη καὶ νὰ ἀνανεῶνται ἀδιάκοπα
ἐκεῖ».* *«Ἐὰν ὁ πνευματικὸς ὀργανισμὸς
τῆς Εὐρώπης πεθάνει, ἐκεῖνο ποὺ θὰ
ὀργανῶνεται δὲν θὰ εἶναι ἡ Εὐρώπη,
ἀλλὰ μιὰ μάζα ἀνθρώπων ποὺ θὰ μι-
λοῦν πολλὰς διαφορετικὰς γλώσσας, ποὺ
δὲν θὰ εἶχαν πιά τίποτα νὰ ποῦν, ποὺ
δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἐκφράσουν
σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε γλώσσα».* *«Ὁ Χρι-
στιανισμὸς διεμόρφωσε τὸν Εὐρωπαϊκὸ
Πολιτισμὸ, ὅπως εἶναι σήμερα. Ἀκόμη
καὶ ἡ σκέψη μας ἀποκτᾶ τὴν σπουδαιό-
τητά της στηριζόμενη στὸ θάθρο τοῦ
Χριστιανισμοῦ. Μέσα στὰ πλαίσια τοῦ
Χριστιανισμοῦ ἀνεπτύχθηκαν οἱ τέχνες,
τὸ δίκαιο. Μπορεῖ ἓνας Εὐρωπαῖος νὰ
μὴ πιστεύει, ἀκόμη καὶ τότε, πολλὰ ἀπὸ
αὐτὰ ποὺ ἐκφράζει καὶ πράττει καὶ
δημιουργεῖ πηγάζον ἀπὸ τὴν κληρο-
νομιά τοῦ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ».*

Ἄν ὁ Χριστιανισμὸς ἐξαφανισθεῖ μιὰ
μέρα τότε ὁλόκληρος ὁ πολιτισμὸς μας
θὰ ἐξαφανισθεῖ. Θὰ πρέπει τότε νὰ
ξαναρχίσουμε μὲ μύριους κόπους ἀπὸ
τὴν ἀρχή. Δὲν μπορεῖς νὰ βρεῖς ἓνα

νέο πολιτισμὸ ὅπως ἓνα νέο κοστούμι.
Θὰ πρέπει τότε νὰ περάσουν πολλοὶ
αἰῶνες βαρβαρότητος. Τότε οὔτε ἓνας
ἀπὸ μᾶς δὲν θὰ ἦτο εὐτυχὴς μέσα σ'
ἓνα τέτοιο πολιτισμὸ.

6) *Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς
στὴν Εὐρώπη.*

Ἦδη ἀνεφέρθει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ
Εὐρωπαϊκοῦ Λαϊκοῦ Κόμματος γιὰ τὴν
ὀρθοδοξία. Στὴν ἐποχὴ μας συντελεῖ-
ται μιὰ ἀληθινὴ θρησκευτικὴ κοσμογο-
νία. Ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος ἀπογοη-
τευμένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς
ἀθεΐας, τῆς ἀνηθικότητος καὶ τῆς δια-
φθορᾶς, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀπο-
τυχία τῆς τεχνολογίας καὶ τοῦ ὀρθολο-
γισμοῦ νὰ δώσῃ ἀπάντηση στὰ προ-
βλήματα τοῦ ἀνθρώπου στρέφει τὴν
προσοχή του στὴν ὑπέρλογο ἀλήθεια ἢ
ὅποια εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν νο-
μικιστικὴ ἀντίληψη τῶν Καθολικῶν, τὰ
πολλὰ σκάνδαλα τῶν ἀγάμων ἱερέων,
τὴ χειροτονία γυναικῶν καὶ τὴν εὐλο-
γία γάμων τῶν ὁμοφυλοφύλων: Ἡ Δύση
ὑφίσταται τὴ θετικὴ ἐπίδραση τῆς Ἀνα-
τολικῆς Ὁρθοδοξίας διὰ τῆς μελέτης
καὶ προβολῆς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους
τοῦ ἔργου τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλη-
σίας. Κατὰ τὸ μεγάλο Βυζαντινολόγο
Ράνσιμαν τὸ Βυζάντιο στὴν ἀρχὴ τοῦ
εἰκοστοῦ αἰῶνα ἦτο ἄγνωστο. Σήμερα
μελετᾶται σ' ὅλα τὰ Πανεπιστήμια τοῦ
κόσμου καὶ ἰδρύονται Ἰνστιτοῦτα γιὰ
τὴν μελέτη συγκεκριμένων πατέρων τῆς
Ἐκκλησίας. Καρδινάλιοι οἱ ὁποῖοι ἐπι-
σκέφθηκαν πρόσφατα τὸ Ἅγιο Ὄρος
ἐντυπωσιασμένοι πρὸ τῆς ἀναχωρησεῶς
των εἶπαν σὲ ἡγούμενο Μονῆς καὶ σὲ
διαπρεπῆ καθηγητὴ τῆς Θεολογίας ὅτι
οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀνάγκη γιὰ τὴν διε-
θνή κοινωνία νὰ κρατήσουν καὶ νὰ ζοῦν
τὴν Ὁρθοδοξία. Συγχρόνως παρατηρεῖ-
ται μιὰ στροφὴ πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸ, ὁ
ὁποῖος μελετᾶται σχεδὸν σ' ὅλα τὰ Πα-
νεπιστήμια τοῦ κόσμου. Τὰ τελευταῖα
χρόνια ἰδρύονται συνεχῶς Κέντρα

Νεοελληνικῶν καὶ Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ παιδεία ἐντείνει τὴ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν. Πρόσφατα, ὕστερα ἀπὸ ἔρευνα ἐπελέγη ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα γιὰ τοὺς νέους Η/Υ προηγμένης τεχνολογίας οἱ ὁποῖοι θὰ σκέπτονται. Γιὰ νὰ σκέπτονται πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουν μιὰ γλῶσσα. Ὡς γλῶσσα τῶν Η/Υ προηγμένης τεχνολογίας, ὕστερα ἀπὸ ἔρευνα, ἐπελέγη ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα διότι εἶναι ἡ μόνη νοηματικὴ καὶ μὴ ὀριακὴ γλῶσσα. Νοηματικὴ σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ἄμεση συνάφεια μεταξὺ κάθε λέξεως καὶ τοῦ νοουμένου καὶ μὴ ὀριακὴ σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει ὅρια ἀναπτύξεως. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὀδήγησε τὶς μεγάλες ἑταιρεῖες τοῦ κόσμου νὰ συστήσουν στὰ στελέχη τους νὰ μάθουν ἀρχαία ἑλληνικὰ διότι ἡ Ἑλληνικὴ γραμματεία προάγει τὴ λογικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἡγεσία τῶν ἑταιρειῶν. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη ἡ “Apple”, μεγάλῃ ἑταιρεία Η/Υ καὶ πληροφορικῆς, ἐτόιμασε πρόγραμμα ἐκμαθήσεως τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, τὸ ὁποῖο διανεμεται ἀπὸ τὸ μεγάλο τηλεοπτικὸ ὄργανισμὸ τοῦ CNN στὶς ἀγγλόφωνες καὶ ἰσπανόφωνες χώρες.

Περαιτέρω ἡ διανόηση τῆς δύσεως καλεῖ τοὺς Ἕλληνες νὰ ἠγηθοῦν τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ διότι πέραν τῶν ὅσων ἀναφέρθηκαν γνωρίζουν:

α) Ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγωνιζομένων πιστῶν στὴν Ἑλλάδα ἀναπτύσσεται συνεχῶς κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες.

β) Ὅτι οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἔχουν ἐλεύθερη σκέψη ὅπως καὶ οἱ πρόγονοί τους καὶ συνεπῶς μιὰ εὐρεία ἀντίληψη τῶν διδασκῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν βάση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ.

γ) Ὅτι ἡ Ὁρθόδοξία ἐνῶ παραδίδει ἀναλλοίωτες τὶς ἀξίες τῆς πίστεως

σέβεται τὴν ἐλευθερία κάθε λαοῦ καὶ ἔθνους.

Στὶς φωνὲς τῆς Δύσης προστίθενται καὶ τὰ βλέμματα καὶ ἡ ἐλπίδα τῶν ὀρθοδόξων ἀδελφῶν τῆς ἀνατολῆς, ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ σταθοῦν δίπλα τους ὄχι μόνο στὴν οἰκονομικὴ τους ἀνάπτυξη ἀλλὰ καὶ στὴν Ὁρθόδοξη πνευματικὴ τους ἀνάπτυξη.

Μεγάλο ὄντως τὸ χρέος τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων. Τὸ μικρὸ ποίμνιο ἀγωνίζεται γιὰτὶ ξέρει πῶς τὸ ἔργο θὰ τὸ φέρει εἰς πέρας μὲ τὴν ταπεινώσῃ του καὶ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸς ὁ ἀγῶνας δὲν ἀποτελεῖ μόνο προσφορὰ στὸν Εὐρωπαϊκὸ Πολιτισμὸ, συγχρόνως βοηθᾷ καὶ στὴ διαχρονικὴ ἐπιβίωση τοῦ ἔθνους μετὰ τὴν κατάργηση τῶν συνόρων μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Αὐτὸς ὁ ἀγῶνας εἶναι ἡ συνέπεια τῆς πίστεως μας. Εἶναι χρέος μας ἀπέναντι τῆς μάνας Ἑλλάδα, γιὰ τὴν ὁποία οἱ πρόγονοί μας θυσίασαν καὶ τὴ ζωὴ τους. Εἶναι χρέος μας πρὸς τὶς γενιὲς τῶν Ἑλλήνων ποὺ θ' ἀκολουθήσουν νὰ τοὺς παραδώσουμε ἓνα ἔθνος συνεχῶς ἀγωνιζόμενο γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς μεγάλης του ἀποστολῆς στὸν κόσμο. Εἶναι χρέος μας γιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Πῶς ἡ μικρὴ Ἑλλάς θὰ φέρει εἰς πέρας ἓνα τέτοιο ἔργο. Οἱ λαοὶ δὲν μετρῶνται μὲ τὸν πληθυσμὸ τους καὶ τὴν γεωγραφικὴ ἔκταση τῆς χώρας τους μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐλευθερία τῆς ψυχῆς τους μετριῶνται. Ἡ Ἀρχαία μικρὴ Ἑλλάς ὑπερίσχυσε τῆς τότε μεγάλης Περσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ὄχι μὲ τὸ μέγεθός της, τὸν πληθυσμὸ καὶ τὸν πλοῦτο της, ἀλλὰ μὲ τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ δύναμη τοῦ λαοῦ της. Αὐτὴ τὴν Ἑλλάδα ἔχουμε χρέος νὰ δημιουργήσουμε ὅλοι μαζί.

ΧΡΙΣΤΟΦ. ΔΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁμότ. Καθηγητῆς τοῦ
Οἰκονομικοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

Β'

5δ. *Η σημασία τῶν προγραμμάτων ἐπιστημονικῆς ἐρευνας γιὰ τὸν Lakatos.*

Ὁ Kuhn προσπάθησε νὰ στρέψει τὴν προσοχὴ τῶν ἐπιστημολόγων στὴ μὴ σωρευτικὴ φάση τῆς ἐπιστήμης, αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος ἀπεκάλεσε ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις. Κρινόμενη ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν φιλοσόφων ποὺ μιμήθηκαν τὴ μέθοδό του ἐξετάζοντας παρόμοια προβλήματα ἢ προσπάθεια ἦταν πολὺ ἐπιτυχῆς κρινόμενη, ὅμως ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὁπαδῶν ποὺ βρῆκε ἢ προσπάθεια ἦταν μᾶλλον ἀποτυχημένη. Ὁ Imre Lakatos συνειδητοποίησε αὐτὴ τὴν ἀποτυχία καὶ προσπάθησε νὰ ἀνανεώσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν στὴ μὴ σωρευτικὴ φάση τῆς ἐπιστήμης, ἀποφεύγοντας τὰ σφάλματα τοῦ Kuhn πού -γιὰ τὸν Lakatos- ἐστιάζονται στὴν πίστη γιὰ ἓναν ἀνορθολογισμὸ στὴ διαδικασία μᾶς ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης.

Ὁ Lakatos ἀντίθετα ἔκανε μιὰ ἀπλὴ ὑπόθεση, ἀπλὴ τόσο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπλοϊκὴ. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀπλὴ διαπίστωση ὅτι οἱ «ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις» δὲν εἶναι οὔτε αἰματηρὲς, οὔτε θορυβώδεις καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ μόνον ποὺ πραγματικὰ δημιουργοῦν οἱ ἐπαναστάσεις εἶναι ἓνα «συρμό» (μὴ «μόδα») στὴν ἐρευνα³⁴. Ἔτσι γιὰ τὸ Lakatos τὸ θέμα δὲν εἶναι ἂν οἱ νέες ἐπιστημονικὲς θεωρίες πείθουν ὅλους τοὺς ἐπιστήμονες ἢ ἔστω τὴν πλειοψηφία ποὺ «μεταστρέφεται», ἀλλὰ ἂν οἱ θεωρίες αὐτὲς πείθουν αὐτοὺς ποὺ χρηματοδοτοῦν τὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα (ποὺ συχνὰ δὲν εἶναι ἐπιστήμονες!). Σὲ τελευταία ἀνάλυση (πάντα γιὰ τὸ Lakatos) ἡ ἐπιστημονικὴ

ἐρευνα ποτὲ δὲν ἀπορρίπτει θεωρίες· τὸ μόνον τῆς ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη κάποιων προγραμμάτων ἐπιστημονικῆς ἐρευνας πρὸς ὄφελος κάποιων ἄλλων.

Δεδομένων αὐτῶν τῶν θεμελιακῶν τοποθετήσεων τοῦ Lakatos, τὸ βασικὸ του πρόβλημα εἶναι ἡ ὀρθολογικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Lakatos πιστεύει ὅτι μὲ τὴ μετατόπιση τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνας ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας στὴν ἐρμηνεία τοῦ συμβεδηκότος ξεφεύγει ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς μετα-φυσικῆς, δηλαδή ἀπὸ τὸ τι ἀναζητεῖ ἡ Φυσικὴ (οἱ φυσικὲς ἐπιστήμες συλλογικά). Χαρακτηριστικὰ ὁ ἴδιος σημειώνει: «Ὁ Κούν ἔχει ἄλλη γνώμη. Ἀπορρίπτει καὶ [ἐννοεῖ ὅπως καὶ ὁ Popper] αὐτὸς τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ἀναπτύσσεται διὰ τῆς συσσώρευσης αἰώνιων ἀληθειῶν»³⁵. Τὸ μόνον ποὺ συμβαίνει γιὰ τὸ Lakatos εἶναι μιὰ προοδευτικὴ μετατόπιση προβληματοθεσίας³⁶. Καὶ ἡ προοδευτικότητά ἐνός προγράμματος κρίνεται ἀπὸ τὴν εὐρετικὴ του ἰσχὺ (στὰ ἀγγλικά heuristic power). Βέβαια, ὁ Lakatos δὲν ἔχει τὴν ἀφέλεια νὰ παραθεωρήσει τὴ σημασία τῶν κοινωνικο-ψυχολογικῶν παραγόντων, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὶς ἀποφάσεις χρηματοδότησης τὶς λαμβάνουν τελικὰ οἱ πολιτικοί. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι ἡ σημασία τους εἶναι δευτερεύουσα: «Εἶναι ἡ θετικὴ εὐρετικὴ τοῦ προγράμματος ἐκείνη ποὺ *πρωταρχικὰ* καθορίζει τὴν ἐπιλογή τῶν προβλημάτων...»³⁷.

Ἔτσι ὁ Lakatos ὀδηγεῖται σὲ μιὰ νέα μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης. Μὲ διάφορα παραδείγματα καταλήγει στὸ συμπέρα-

σμα «ή ιστορία επιρρώνει -σε βαθμούς που ποικίλουν- τις όρθολογικές ανασυγκροτήσεις της»³⁸ και θεωρεί το γεγονός αυτός σαν το τέλος του «στιγμαίου όρθολογισμού»³⁹. Τελικά οι θέσεις του συνοψίζονται με τη φράση του: «Η μεθοδολογία των έρευνητικών προγραμμάτων δύναται να έξηγήσει κατ' αυτόν τον τρόπον τον ύψηλό βαθμό αυτόνομίας της θεωρητικής έπιστήμης»⁴⁰.

Η παρέμβαση του Lakatos ήταν σπουδαιότατη. Κατόρθωσε πράγματι να μετατοπίσει το κέντρο βάρους του όρθολογισμού από τον «στιγμαίο όρθολογισμό» στον όρθολογισμό της ιστορίας. Με τον πρώτο όρο μπορούμε να κατανοήσουμε τον όρθολογισμό που περιορίζεται στο κατά πόσο ή έπιστήμη προχωρεί με έπιβεβαιώσεις ή διαψεύσεις (το πρόβλημα που κύρια άπασχόλησε τον Popper). Όμως, δεν κατόρθωσε να ξεφύγει από τη σύγχρονη τάση του αυτόπεριορισμού της έπιστημολογίας σε θέματα μεθόδου, μακριά από τα αίρια προβλήματα της φύσης του αντικειμενικού κόσμου και της ίδιας της γνώσης.

5ε. Η περίπτωση Feysabend.

Ο Paul Feysabend δεν μπορεί, βέβαια να όνομαστέι έπιστημολόγος αφού θεωρεί την έπιστημολογία ως άπατη⁴¹. Είμαι, όμως ένας φιλόσοφος που άσχολήθηκε με την έπιστήμη και την έπιστημολογία και έχει άπασχολήσει τους έπιστημολόγους. Κατά συνέπεια, πρέπει να άπασχολήσει κι έμας. Πάντως, νομίζουμε ότι δεδομένου ότι άρνήθηκε πολλές άξιες που παραδοσιακά άποδίδονται στην έπιστήμη, θά ήταν όρθότερο να όνομαστέι άντιέπιστημολόγος.

Ο Feysabend έχει εκφράσει τις άπόψεις του κυρίως με δύο βιβλία. Το πρώτο από αυτά έχει τίτλο «Έναντια στη μέθοδο» και ένα υπότιτλο που περιγράφει άρκετά καλά το περιεχόμενό του: «Για μιá άναρχική θεωρία της γνώσης»⁴². Το δεύτερο όνομάζεται «Γνώση για έλεύθερους ανθρώπους»⁴³ και σε αυτό εκδηλώνει σαφέστερα τις θέσεις του. Το πρώτο βιβλίο έχει το «πλεονέκτημα» να έχει ως έπικεφαλίδες των κεφαλαίων του μιá πε-

ρίληψη του περιεχομένου τους. Έτσι δέν υπάρχει περίπτωση να άδικήσουμε το συγγραφέα αν παραθέσουμε τους τίτλους της είσαγωγής και των δύο πρώτων κεφαλαίων⁴⁴.

«Έπιστήμη είναι μιá ούσιαστικά άναρχική δραστηριότητα. Ό θεωρητικός άναρχισμός είναι πιό άνθρωπιστικός και περισσότερο κατάλληλος να ένθαρρύνει την πρόοδο άπ' ότι οι έναλλακτικές προτάσεις που στήρίζονται στην έννομη τάξη.

Αυτό άποδεικνύεται τόσο από την εξέταση των ιστορικών γεγονότων, όσο και από τη θεωρητική άνάλυση της σχέσης ιδέας και πράξης. Η μόνη άρχή που δέν άναχαιτίζει την πρόοδο είναι ή άρχή: Όλα έπιτρέπονται.

Για παράδειγμα, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ύποθέσεις που άντιφάσκουν με έπικυρωμένες θεωρίες ή και με γενικώς άποδεκτά πειραματικά άποτελέσματα. Μπορούμε να προάγουμε την έπιστήμη με άντιεπαγωγικές ένέργειες».

Η δεύτερη από τις προηγούμενες παραγράφους δείχνει τη μέθοδο εργασίας του Feysabend: Δεδομένου ότι ή θεωρητική άνάλυση της σχέσης ιδέας και πράξης είναι ύποκειμενική (και όπωσδήποτε δέν είναι ή δική μας, ψήγματα της όποίας ήδη παρουσιάστηκαν⁴⁵), το βάρος των συλλογισμών του Feysabend πέφτει στην ιστορία της έπιστήμης. Πράγματι θεωρείται ότι ό Feysabend βρίσκει στον άντίποδα του όρθολογισμού του Lakatos, δηλαδή στην (άντι-) έπιστημολογική τάση που λέγεται ιστορισμός⁴⁶. Ο Feysabend, λοιπόν, πιστεύει ότι με βάση την ιστορία της έπιστήμης άπέδειξε ότι ή έπιστήμη είναι μιá ούσιαστικά άναρχική δραστηριότητα.

Είμαι ένα συμπέρασμα που ξενίζει γιατί διατυπώνεται από κάποιον που σπούδασε Φυσική, Άστρονομία και Μαθηματικά⁴⁷. Νομίζουμε, όμως, ότι οι σπουδές του Feysabend δέν έχουν το χαρακτηριστικό εκείνο συστατικό στοιχείο που θά έδινε στη γνώμη του ιδιαίτερη βαρύτητα, την έρευνα. Άπό τα γεγονότα που παραθέτει ό ίδιος για τις σπου-

δές του γίνεται φανερό ότι πάντοτε προσέγγιζε τη Φυσική (και όλες τις θετικές επιστήμες) με μιὰ διάθεση κριτική και όχι με μιὰ διάθεση μαθητείας. Ἀκόμη και ὅταν προσπαθοῦσε νὰ «σώσει» τὴ Φυσικὴ μέσα ἀπὸ τὴ «Λέσχη γιὰ τὴ σωτηρία τῆς θεωρητικῆς Φυσικῆς» (ἓνα σύλλογο πὸν ἴδρυσε με κάποιους συμφοιτητές του⁴⁸), εἶχε πρὸς τὴ Φυσικὴ (και όλες τις θετικές επιστήμες) μιὰ στάση τρίτου, κάποιου ξένου πὸν τὴ συναντᾶ στὸ διάβα του. Δὲν γνωρίζουμε τί βαθμοὺς ἔπαιρνε στὰ σχετικὰ μαθήματα τοῦ Πανεπιστημίου, ἀλλὰ σίγουρα εἶχε τις διανοητικὲς δυνατότητες νὰ προοδεύσει. Ἐκείνο πὸν τοῦ ἔλλειπε εἶναι ἡ διάθεση ἀνάμειξης στὰ πράγματα.

Δὲν πρέπει νὰ στρέψουμε τὴ συζήτηση ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, τις ιδέες, στὸ ὑποκείμενο, τὸν Feyeraabend. Ἐχει, ὁμως, ιδιαίτερη σημασία τὸ γεγονός ὅτι ὁ Feyeraabend παρέμεινε πάντα ξένος πρὸς τὴν ἐπιστῆμη και δὲν θέλησε ὁ ἴδιος, ἔστω και γιὰ δοκιμὴ, νὰ πάρει γεύση ἀπὸ τὴν ἐρευνητικὴ διαδικασίαι, ἂν και, ἂπ' ὅ,τι φαίνεται εἶχε τις ικανότητες. Ἡ σημασία τῆς ἐπιλογῆς του αὐτῆς εἶναι τεράστια, ἀφοῦ τὰ γραπτά του ἔχουν φανερά τὸ στίγμα αὐτοῦ τοῦ ξένου πὸν γνωρίζει πολλὰ γύρω (κυριολεκτικὰ) ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη, ἀλλὰ όχι τὴν ἴδια τὴν ἐπιστῆμη.

Ὁ Feyeraabend δὲν γεύτηκε ποτὲ τὴν ἀπογοήτευση πὸν νοιώθει ἓνας νέος ἐπιστήμονας ὅταν νομίζει ὅτι βρῆκε κάτι και προσγειώνεται ἀνάμαλα, και τὸ ἐπιμελητῆς τοῦ προγράμματός του (ἢ τῆς διατριβῆς του) τοῦ ὑποδεικνύει ἓνα σημαντικό παράγοντα πὸν ἐπηρεάζει τὸ φαινόμενο πὸν μελετᾶ και πὸν τοῦ διέφυγε. Ὁ Feyeraabend δὲν μπῆκε ποτὲ στὸν πειρασμὸ νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν ὑπεύθυνο αὐτὸ νὰ παραβλέψει τὸ σημαντικό αὐτὸ παράγοντα και νὰ προωθήσει τὴν ἐργασίαι του χωρὶς νὰ διορθωθεῖ ἡ ἀβλεψίαι αὐτή. Ὁ Feyeraabend δὲν ἔφρασε ποτὲ νὰ ρωτᾶει τὸν ὑπεύθυνο αὐτὸ ἂν γίνεται νὰ τελειώσει ἐπιτέλους τὴν ἐργασίαι του, χωρὶς νὰ τὴν ὀλοκληρώσει προσθέτοντας αὐτὴν τὴ «λεπτομέρεια» πὸν τοῦ ἔλλειπε. Και τέλος, ὁ Feyeraabend δὲν ἐνοιωσε ποτὲ τὸν ἐνθουσιασμὸ πὸν νοιώθει

ὁ νεαρὸς ἐρευνητῆς, ὅταν συμπληρώνοντας τὴν ἐργασίαι του βλέπει ὅτι πείθει τὸν ὑπεύθυνο αὐτὸ και -μέσω αὐτοῦ- ὅλη τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα. Κάθε ἐπιστήμονας πὸν φτάνει γιὰ πρώτη φορὰ στὸ σημείο αὐτὸ θέλει νὰ πεταχτεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιό του (ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ τί φορᾶει ἢ δὲν φορᾶει) και νὰ φωνάξει “Εὐρηκα! Εὐρηκα!”, ὅπως ὁ Ἀρχιμήδης ὅταν ἀνακάλυψε τὴν ἀρχὴ τῆς ὑδροστατικῆς πὸν φέρει τὸ ὄνομά του⁴⁹. Και θέλει νὰ τὸ κάνει αὐτὸ όχι καιτὶ βρῆκε τρόπο νὰ ἐξαπατήσει τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀλλὰ καιτὶ, πραγματικά, αὐτὸ πὸν βρῆκε -ἂν ὄντως βρῆκε κάτι- ἦταν «ἐκεῖ» και «περίμενε» τὴν ἀνακάλυψή του.

Γράφοντας τὰ παραπάνω ἐπιθυμοῦμε ἀπλὰ νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ ἐπιστήμονες δὲν εἶναι οὔτε ἀφελεῖς, οὔτε τυχοδιώκτες, οὔτε -προ παντός- ἀπατεῶνες. Κάθε φιλόσοφος πὸν θὰ ἀσχοληθεῖ με τὴν ἐπιστῆμη πρέπει νὰ ξεκινᾶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ βασικὴ ἀρχή. “Ἀν οἱ ἐπιστήμονες ἦταν ἀφελεῖς, τότε τὰ κείμενά τους θὰ ἦταν εὐνόητα γιὰ ὄλον τὸν κόσμὸ στὴν πραγματικότητα, ἓνας ἀστροφυσικός δυσκολεύεται πολὺ νὰ κατανοήσει τὴν ἐργασίαι ἐνὸς γεωφυσικοῦ ἢ ἐνὸς βιοφυσικοῦ. “Ἀν ἦταν τυχοδιώκτες τότε θὰ χρησιμοποιοῦσαν τις ικανότητές τους γιὰ νὰ φτάσουν στὸ εὐκόλο κέρδος ἢ τὴν εὐκόλη δόξαι -ὅτι κανεῖς ἐπιθυμεῖ- ἐνὼ στὴν κοινωνίαι μας βλέπουμε τὸ ἀντίθετο. “Ἀν ἦταν ἀπατεῶνες, τότε θὰ χρησιμοποιοῦσαν και ἀθέμιτα μέσα γιὰ νὰ πετύχουν τὸ κέρδος ἢ τὴ δόξαι. Κι ἀκόμα θὰ προχωροῦσαν σὲ δημοσίευση ἐργασιῶν χωρὶς νὰ κάνουν τοὺς ἀπαραίτητους ἐξονυχιστικούς ἐλέγχους, στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε ἐπομένως, θὰ ἐπεφταν σὲ ἀντιφάσεις, πολὺ συχνότερα ἀπὸ ὅσο φαίνεται ὅτι πέφτουν. Κατὰ περιεργὸ ὁμως τρόπο, ὁ Feyeraabend και ἄλλοι ἀρνητές τῆς ἀξίαι τῆς ἐπιστῆμης δὲν ἀσχολήθηκαν με τις ικανότητες και τὴν ἠθικὴ τῶν ἐπιστημόνων.

Ἐδῶ θέλουμε νὰ δοῦμε πὸν ὀδηγήθηκε ὁ Feyeraabend με τοὺς συλλογισμούς του αὐτούς. Συνεχίζοντας τὸ δικὸ του κείμενο πὸν ἀναφέραμε, βλέπουμε στὴν περίληψη τοῦ

τελευταίου του κεφαλαίου (18):

«Συνεπώς η έπιστήμη είναι πολύ πιο κοντά στο μύθο απ' ό τι μια έπιστημονική φιλοσοφία είναι έτοιμη να αποδεχτεί. Είναι μία από τις πολλές μορφές σκέψης που αναπτύχθηκαν από τον άνθρωπο κι όχι αναγκαστικά η καλύτερη. Είναι κραυγαλέα, θορυβώδης και αυθάδης και η υπεροχή της δεν είναι αυτόνομη παρά μόνο για όσους έχουν ήδη αποφασίσει υπέρ κάποιας ιδεολογίας η την έχουν αποδεχτεί χωρίς να εξετάσουν τα προτερήματα και τα όρια της. Έπειδή όμως η αποδοχή και η απόρριψη των ιδεολογιών πρέπει να αποτελεί ελεύθερη προσωπική έπιλογή, γι' αυτό η αποσύνδεση του κράτους από την *έκκλησία* πρέπει να συμπληρωθεί με την αποσύνδεση του κράτους από την *έπιστήμη*, δηλαδή από τον πιο σύγχρονο, έπιθετικό και δογματικό, θρησκευτικό θεσμό. Μία τέτοια αποσύνδεση αποτελεί ίσως τη μοναδική ευκαιρία προσέγγισης μίας ανθρωπότητας που μās αξίζει κι όμως ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε»⁵⁰.

Από την παράγραφο αυτή η μόνη ιδέα που μās θρίσκει σύμφωνους είναι ό τι η έπιστήμη έχει πεπερασμένα όρια και προτερήματα: Αυτά ακριβώς πρέπει να διερευνήσει και η 'Ορθόδοξη Έπιστημολογία. Ως προς τα υπόλοιπα, δεν θα ασχοληθούμε εδώ ούτε με τις ύβρεις, ούτε με την αυθαίρετη κατάταξη της έπιστήμης στις «ιδεολογίες» άλλωστε υποτίθεται ό τι μελετώντας λεπτομερώς όλο τó κεφάλαιο του Feyerabend, θα θρίσκαμε κάποια έπιχειρήματα γι' αυτά. Θα σχολιάσουμε όμως μια χονδροειδή παράλειψη, αλλά και την άπιστευτη πρότασή του για ένα κράτος (δηλαδή, την κυβέρνήσή του). Η πραγματικά έξωφρενική παράλειψη έχει να κάνει με τó γεγονός ό τι η έπιστήμη δεν είναι μόνο μία «μορφή σκέψης», αλλά και ένας τρόπος πράξης: Η έπιστήμη υποδεικνύει πειράματα και έπιδώνει χάρη στα πειράματα που έλέγχουν τον τρόπο σκέψης μας. Και βέβαια, δεν είναι τυχαίο ό τι ó Feyerabend θεωρεί δεδομένη την έννοια της έπιστήμης και δεν ένδιαφέρεται για μία ανάλυσή της.

Αντίθετα έμεις πιστεύουμε ό τι πρέπει να άπασχολεί ιδιαίτερα την 'Ορθόδοξη Έπιστημολογία. Θα περίμενε, όμως, κανείς ό τι κάτι θα τού είχε μείνει μετά από τόσα χρόνια πανεπιστημιακών σπουδών...

Όσο για την πρότασή του για την αποσύνδεση κράτους και έπιστήμης, θα παρατηρήσουμε ό τι ξεκινά από την καθαρά προτεσταντική ιδέα τού διαχωρισμού κράτους και έκκλησίας, όπως ó ίδιος όμολογεί. Για τούς όρθοδόξους, όμως, η ένανθρώπιση τού Χριστού συνεπάγεται και την πραγματική και καθολική πρόσληψη τού όλου ανθρώπου. Ό Θεός και η Έκκλησία Του δεν έχει ανάγκη από κρατική προστασία και αυτό έχει αποδειχτεί από τούς θριάμβους Της σε περιόδους διωγμών. Ανάγκη από τη *συναλληλία* κράτους και Έκκλησίας έχουν οι χριστιανοί κι αυτό έκανε την Έκκλησία να δεχτεί τη χρήση αυτοκρατόρων και την όρκωμοσία⁵¹ δημοκρατικών κυβερνήσεων -με ό,τι αυτά συνεπάγονται. Έπειδή ακριβώς είχε συνείδηση τού ό τι τα μέλη της δεν είναι μόνο άσώματες ψυχές, αλλά και σαρκοφόροι πολίτες. Η Έκκλησία πλήρωσε πολλές φορές πανάκριβα αυτή τη συμπόρευσή της με την κοσμική έξουσία, συχνά με έκατόμβες μαρτύρων, όπως στις περιπτώσεις που η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διοικείτο από αίρετικό αυτοκράτορα. Όμως, θεωρούσε αυτόνομη ό τι έπρεπε να έπιμένει στην τακτική αυτή, δεδομένου ό τι οι χριστιανοί δεν σώζονται ως πνεύματα, αλλά ως ψυχοσωματικές ένότητες. Με άλλα λόγια, η Έκκλησία εύλογει έναν αυτοκράτορα, έναν πρωθυπουργό η έναν πρόεδρο Δημοκρατίας, όπως εύλογει έναν γεωργό, ένα ναυτικό η έναν εργάτη, εύχόμενη δηλαδή ό τι αυτός θα βάλει την άγάπη Θεού και ανθρώπου ως τη μοναδική πυξίδα που θα κατευθύνει τις πράξεις του. Οι κοσμικοί άρχοντες έχουν βέβαια δικαίωμα να άρνηθούν την εύλογία αυτή, αλλά όχι άν θέλουν να διώσουν τον 'Ορθόδοξο Χριστιανισμό στην πληρότητά του.

Παρόμοια, οι έπιστήμονες ασχολούνται με πρακτικά θέματα, γνωρίζοντας καλά ό τι

δεν έχει ανάγκη ή επιστήμη την κρατική προστασία - έχει καταφέρει πολλά και χωρίς αυτήν. Οι επιστήμονες ενδιαφέρονται πρώτα ως πολίτες για τη χρήση των πορισμάτων της επιστήμης τους από το κράτος τους και φυσικά είναι αυτοί οι ίδιοι που θα υποδείξουν και την όρθη εκμετάλλευσή τους. Για παράδειγμα, το καθαρά επιστημονικό ενδιαφέρον ενός γεωλόγου και μάλιστα ενός σεισμολόγου περιορίζεται στην πρόγνωση ενός σεισμού, αφού αν αυτή γίνει όρθα έχει επιτευχθεί ή κατανόηση των διεργασιών που λαμβάνουν χώρα στη Φύση. Εκεί, όμως, που τελειώνει το ενδιαφέρον της επιστήμης αρχίζει το ενδιαφέρον των επιστημόνων - πολιτών που θα ήθελαν πολύ να αποφύγουν τις καταστροφικές συνέπειες ενός σεισμού.

Και βέβαια, αυτό δεν είναι το μόνο παράδειγμα: Μια όρθα προσανατολισμένη κυβέρνηση οφείλει να συμβουλευέται τους επιστήμονες και να μελετά τα πορίσματα της επιστήμης για παρά πολλά θέματα. Για την κοινωνική πρόνοια οφείλει να ρωτά τους γιατρούς και τους βιολόγους έτσι ώστε να απαγορεύει τις διαφημίσεις ταιγάρων και ναρκωτικών, καθώς και να μπορεί να συνιστά τροφές και πρακτικές που θα προφυλάσσουν την υγεία των πολιτών - και την δαπάνη πολλών χρημάτων. Για την χάραξη των δρόμων, εθνικών οδών και την πολεοδομία οι μηχανικοί της (που μιλώντας αυστηρά δεν είναι επιστήμονες, αλλά τεχνολόγοι) πρέπει να συμβουλευούνται τους γεωλόγους, τους γεωφυσικούς και τους μεταλλειολόγους. Για την ενεργειακή και την περιβαλλοντική πολιτική πρέπει να συμβουλευέται τους φυσικούς και τους χημικούς, κ.ο.κ., όπως ακριβώς για τα θέματα δημόσιας διοίκησης πρέπει να συμβουλευέται τους κοινωνιολόγους και για τα θέματα εξωτερικής πολιτικής τους ιστορικούς.

Πού μας οδηγεί όμως η άποψη του Feyerabend; Στο δεύτερο βιβλίο του, «Γνώση για ελεύθερους ανθρώπους», οι προθέσεις του αποκαλύπτονται σε όλο τους το πλάτος:

«Αντικείμενο του βιβλίου είναι η ιδέα

μιας ελεύθερης κοινωνίας, ο ρόλος των διανοουμένων (των επιστημόνων) μέσα της και η πραγματοποίηση αυτής της ιδέας. Ελεύθερη κοινωνία δεν είναι εκείνη μέσα στην οποία έχουν τα άτομα ίσα δικαιώματα και ίση πρόσβαση στα κέντρα εξουσίας, αλλά εκείνη μέσα στην οποία οι παραδόσεις έχουν τέτοια δικαιώματα και τέτοια πρόσβαση»⁵².

Δύο είναι τα κυριότερα σχόλια που πρέπει να γίνουν εδώ. Πρώτο ότι για το Feyerabend μια επιστημονική ή θρησκευτική «παραδόση» χιλιάδων ετών, που την αποδέχεται το 99% των πολιτών μιας κοινωνίας, πρέπει να έχει τα ίδια δικαιώματα και ίση πρόσβαση στα κέντρα εξουσίας με μια αιρετική οργάνωση που ιδρύθηκε πριν 5 χρόνια και αριθμεί 100 οπαδούς (;!), έστω και αν αυτή είναι μια οργάνωση που οδηγεί τους οπαδούς της σε ομαδικά εγκλήματα ή ομαδικές αυτοκτονίες! Δηλαδή τα «άτομα»⁵³ και ο αριθμός τους δεν έχουν καμιά σημασία; Στ' αλήθεια, πολύ περιέργη αντίληψη της ελευθερίας! Δεύτερη σημαντική παρατήρηση είναι ότι για μια ακόμη φορά ο Feyerabend είναι επηρεασμένος από προτεσταντικές ιδέες: Η πεποίθηση ότι οι διάφοροι «τρόποι σκέψης» μπορούν όχι απλά να συνυπάρχουν, αλλά να πραγματώνουν ταυτόχρονα τον προορισμό τους, άσχετα από τις διαφορές τους δεν είναι τίποτε άλλο από την προτεσταντική «θεωρία των κλάδων», σύμφωνα με την οποία η αρχαία αδιαίρετη χριστιανική Εκκλησία διαιρέθηκε σε τμήματα καθένα από τα οποία διατήρησε μερικές σημαντικές αλήθειες από την αρχική διδασκαλία⁵⁴. Ο Feyerabend γενικεύει την ιδέα αυτή και ισχυρίζεται ότι όλοι οι «τρόποι σκέψης» πρέπει να έχουν «ίσα δικαιώματα και ίση πρόσβαση στα κέντρα εξουσίας», γιατί προφανώς όλοι οι «τρόποι σκέψης» έχουν κάτι από την αλήθεια. Με άλλα λόγια, γιατί δεν υπάρχει μια Αλήθεια, αλλά πολλές «αλήθειες» όσοι και οι άναζητητές.

Συμπερασματικά, ο Feyerabend δεν πιστεύει ότι υπάρχει μια αλήθεια. Σε τελευταία ανάλυση δεν πιστεύει σε τίποτε⁵⁵. Διαμετρικά

αντίθετος με τὸν Ὀρθόδοξο Χριστιανισμό που στηρίζεται στὴ διαβεβαίωση τοῦ Χριστοῦ «ἐγὼ εἰμὶ... ἡ ἀλήθεια...» (Ἰωάννου, κεφ. ιδ', στ. 6)⁵⁶. Ὅμως, δὲν μπορούμε νὰ δείξουμε τὰ λάθη τοῦ Feyerabend στηριζόμενοι σὲ κάτι που ἐκεῖνος ἀπορρίπτει. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ κρίνουμε τὶς ἰδέες του «καθ' ἑαυτὲς» καὶ τότε θὰ δοῦμε τὶς ἀντιφάσεις τους: Ὁ ἀπόλυτος «ἀναρχισμός» τοῦ πνεύματος εἶναι, προφανῶς, ἀδύνατος⁵⁷. Γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἡ ἀνυπαρξία ἀπόλυτης ἀλήθειας εἶναι κι αὐτὴ ἓνα δόγμα τόσο ἀνθαίρετο ὅσο ὅποιοδήποτε ἄλλο. Ὁ Feyerabend δὲν μᾶς ζητᾷ πραγματικὰ νὰ δώσουμε σὲ ὅλες τὶς «παραδόσεις» μιὰ θέση στὸν ἥλιο ἀντίθετα, προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσει μιὰ δική του παράδοση τὴν ὁποία μᾶς ζητᾷ νὰ ἀποδεχτοῦμε χωρὶς περισκεψη καὶ χωρὶς κριτήρια (ἀφοῦ ἔχει ἀπορρίψει κάθε εἶδους κριτήριο που ἴσως δεχόμαστε ὡς τώρα). Ἔτσι ἡ πνευματικὴ ἀναρχία δὲν θὰ ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ δικτατορία τῶν ἀναρχικῶν, δηλαδή τῶν γραφειοκρατῶν που ἐμποτισμένοι στὸν «φεγεραμπεντισμό» θὰ ἔπρεπε κάποια μέρα νὰ κρίνουν ἂν ὁ «τρόπος σκέψης»⁵⁷ ἀναφάθιτων νεαρῶν που θὰ ἔχουν ἴσως μπροστά τους συνιστᾷ μιὰ νέα «παράδοση» καί, ἐπομένως, ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς δοθεῖ «ἴση πρόσβαση στὰ κέντρα ἐξουσίας» μὲ 18 νομπελίστες ἐπιστήμονες.

Δὲν χρησιμοποιήθηκε τυχαῖα ὁ ἀριθμὸς 18. Γιατί, ἂν καὶ θεωροῦμε ὅτι ὁ ἀναρχισμὸς τοῦ Feyerabend δὲν χρειάζεται περαιτέρω κριτικὴ, διαβάζοντας τὸ δεῦτερο βιβλίο του δὲν μπορούμε παρὰ νὰ σταθοῦμε στὶς σελίδες 161 - 169, δηλαδή στὴν ἐνότητα «*Ἡ παράδοση περίπτωση τῆς Ἀστρολογίας*». Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι 186 ἐπιστήμονες -ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους 18 νομπελίστες- ἐξέδωσαν τὸ «Μανιφέστο... ἐνάντια στὴν Ἀστρολογία» (δίνονται καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές). Ὑστερα ὁ Feyerabend «ἀποδεικνύει» ὅτι ἡ Ἀστρολογία δικαιούται ἴση μεταχείριση μὲ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες μὲ βάση κυρίως μιὰ ἱστορικο-φιλολογικὴ κριτικὴ τοῦ «Μανιφέστου», ἐλλείψων παραπομπῶν, κ.λ.π., ἐνῶ

ὁ πλουτισμὸς τῶν ἀστρολόγων χάριε στὸς ἀφελεῖς που τοὺς ἀμείβουν θεωρεῖται ἐπιτρεπτός, ἀφοῦ ἄλλωστε τὸ ἴδιο κάνουν καὶ οἱ ψυχαναλυτὲς καὶ οἱ ψυχολόγοι.

Ἐδῶ θὰ ὑπενθυμίσουμε ἀρχικὰ ὅτι ἡ Ἀστρολογία ἀπορρίπτεται τόσο ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη Θεολογία, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες⁵⁸. Ἐπίσης θὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ γνωρίζουν καλὰ τοὺς περιορισμοὺς τῆς κοσμικῆς ψυχολογίας καὶ ψυχανάλυσης⁵⁹. Στὸ κείμενο τοῦ Feyerabend ὑπάρχει μόνο ἓνα τμῆμα που χρησιμοποιεῖ ἐπιστημονικὲς γνώσεις μὲ καθαρὰ παραπλανητικὸ τρόπο καὶ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἓνα τμῆμα του⁶⁰:

«Ἀλλὰ οἱ «σύγχρονες ἔννοιες τῆς Ἀστρονομίας καὶ τῆς Φυσικῆς τοῦ χώρου» (sic) συμπεριλαμβάνουν μεγάλα πλανητικὰ χάσματα (sic) καθὼς καὶ μιὰ ἠλιακὴ ἀτμόσφαιρα, που ἐκτείνεται πολὺ πέρα ἀπὸ τὴ γῆ μέσα στὸ χώρο. Τὰ πλάσματα (sic) βρῖσκονται σὲ ἀλληλεπίδραση μὲ τὸν ἥλιο καὶ μεταξύ τους. Αὐτὴ ἡ ἀλληλεπίδραση ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ἐξάρτηση τῆς ἠλιακῆς δραστηριότητος ἀπὸ τὶς σχετικὲς θέσεις τῶν πλανητῶν. Ἄν παρατηρηθοῦν αὐτὲς οἱ θέσεις, μπορούν νὰ προβλεφθοῦν μὲ μεγάλῃ ἀκρίβεια ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς ἠλιακῆς δραστηριότητος ἀπὸ τὶς σχετικὲς θέσεις τῶν πλανητῶν».

Δὲν γνωρίζω ἂν τὸ κείμενο αὐτὸ προξενεῖ περισσότερα γέλια ἀπὸ ὀργή. Γέλια, γιατί καθένας που πῆρε ἓνα μάθημα στοιχειώδους Ἀστρονομίας γνωρίζει ὅτι ἡ Γῆ ἀπορροφᾷ περίπου 0,9 δισεκατομμυριοστὰ τῆς ἠλιακῆς ἀκτινοβολίας καὶ ὅλοι μαζί οἱ πλανῆτες λιγότερο ἀπὸ 20 δισεκατομμυριοστὰ⁶¹. Συνεπῶς, ἔστω κι ἂν σκανδαλωδῶς ὅλοι οἱ πλανῆτες τοῦ ἠλιακοῦ συστήματος εἶχαν «συνεννοηθεῖ» γιὰ νὰ προξενήσουν μιὰ ἀλλαγὴ τῆς ἠλιακῆς δραστηριότητος (πῶς ἄραγε(;), ἀφοῦ ὁ ἥλιος ἐκπέμπει τὴν ἀκτινοβολία του ἄσχετα μὲ τὸ ποιὸς τὴ λαμβάνει), τότε τὸ μόνο που θὰ προκαλοῦσαν θὰ ἦταν μιὰ ἀλλαγὴ τῆς ἀκτινοβολίας κατὰ 20 δισεκατομμυριοστὰ! Καὶ ὀργὴ γιατί ὁ Feyerabend δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀγνοεῖ ὅτι οἱ ἀστρολόγοι

αναφέρονται λίγο στους πλανήτες και λιγότερο στην ήλιακή δραστηριότητα: Κυρίως τους απασχολούν οι άστερισμοί, δηλαδή σύνολα αστερών (του Γαλαξία μας) αρκετά έτη φωτός μακριά⁶² και επομένως τὸ «ἐπιχειρημά» του είναι άσχετο. Κι αφού δὲν τὸ άγνοεῖ πρέπει νά τὸ παρασιωπάει ἐπίτηδες. Ὅπως σίγουρα τὸ παρασιωποῦν ἐπίτηδες οἱ περισσότεροι -άν ὄχι ὅλοι- οἱ άπατεώνες πού μετὴν Ἄστρολογία κλέβουν ὄσους ἀνθρώπους δὲν κατάφεραν νά ἀποκτήσουν ἀρκετές γνώσεις ἢ καὶ θεολογικὴ παιδεία γιὰ νά τὴν κρίνουν.

Τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νά κάνει τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα τῆς ἐνότητος αὐτῆς τοῦ Feyeraabend ἄχρηστο. Ἡ ἀνάγνωσή του εἶναι πραγματικὸ χάσιμο χρόνου⁶³. Εἶναι μία κρίσιμη ἐνότητα γιὰ τὴν ὅλη δομὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Feyeraabend (ἀναφέρεται σὲ αὐτὴ συχνά, π.χ. στὶς σελίδες 106 καὶ 150) καὶ ἐπομένως ἀναδεικνύει τὴν πενία καὶ τὴν ἀπαξία τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἄξι ἀγαπητὲ Feyeraabend! Οἱ ἐπιστήμονες δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μετὸς ἀστρολόγους. Τοὺς χωρίζει μιὰ ἄβυσσος!

ΒΑΣΙΛ. ΟΡΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Δρ. Φυσικός, Θεολόγος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

34. Δὲν εἶναι ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος ὁ Lakatos, ἀλλὰ νομίζουμε ὅτι ἀποδίδει ὀρθὰ τὶς ἀπόψεις του. Βλ. τὸ βιβλίο *“Μεθοδολογία τῶν προγραμμάτων ἐπιστημονικῆς ἔρευνας”* ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1986, σὲ μετάφραση (καὶ μετὰ εἰσαγωγή) Αἰμίλιου Μεταξόπουλου, ἰδιαιτέρα τὶς σελ. 241 - 253. Ἐπίσης Κουτούγκο, ὁ. π., σελ. 67 - 76. Ἡ θέση μας ὅτι οἱ ἐπαναστάσεις δημιουργοῦν συρμὸ καὶ ὄχι «νόμο», ἀφοῦ κανεὶς δὲν μπορεῖ νά ἀπαγορέψει σὲ κάποιους ἐπιστήμονες νά ἀσχολοῦνται μετὰ τὰ θέματα πού ἐκείνοι θεωροῦν σημαντικά, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν ἐρευνητῆς πού κα σήμερα προσπαθοῦν νά καλλιεργήσουν τὴ μὴ σχετικιστικὴ Φυσικὴ ἀγνωώντας ἢ ἀδιαφορώντας ὅλες τὶς ἀποδείξεις τῆς (Εἰδικῆς καὶ Γενικῆς) Θεωρίας τῆς Σχετικότητας. Βλ., π.χ., τὸ ἄρθρο τοῦ Θεόδωρου Μητσόπουλου *“The Isotropy of the Velocity of Light, and the Clock Paradox”* στὸ περιοδικὸ *“Physics Essays”*,

- τεῦχος 2, τόμος 6 (Ἰούνιος 1992), σελ. 233 - 240.
35. Ὅ. π., σελ. 82.
36. Οἱ τελευταῖες τρεῖς λέξεις ἀποτελοῦν μιὰ ἀγαπημένη ἔκφραση τοῦ Lakatos. Βλ., π.χ., ὁ. π., σελ. 121.
37. Ὅ. π., σελ. 242 (τὰ πλάγια γράμματα δικά μου).
38. Ὅ. π., σελ. 275.
39. Ὅ. π., σελ. 175.
40. Ὅ. π., σελ. 242 (τὰ πλάγια γράμματα τοῦ Lakatos).
41. Ἐκφράζει τὴν ἀποψη αὐτὴ μετὸν τίτλο τοῦ Τρίτου Μέρους (σελ. 215) τοῦ βιβλίου του *«Γνώση γιὰ ἐλεύθερους ἀνθρώπους»*, πού κυκλοφορεῖ στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Σύγχρονα Θέματα σὲ μετάφραση Γιάννη Τζαβάρια (Θεσσαλονίκη 1986). Στὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρουμε αὐτὸ τὸ βιβλίο ὡς Feyeraabend II.
42. Κυκλοφορεῖ στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Σύγχρονα Θέματα σὲ μετάφραση Γρ. Κανκαλά καὶ Γ. Γκουνταροῦλη (Θεσσαλονίκη 1983). Στὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρουμε αὐτὸ τὸ βιβλίο ὡς Feyeraabend I.
43. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίο τὸ ὁποῖο στὴν ὑποσημείωση 41 ὀνομάσαμε Feyeraabend II.
44. Feyeraabend I, σελ. 41.
45. Ἀναπτύσσεται ἐκτενῶς στὸ βιβλίο μου πού ἀναφέρεται στὴν ὑποσημείωση I (6λ. τεῦχος μετὰ ἀριθ. 627).
46. Βλ. Κουτούγκο, ὁ. π., σελ. 83.
47. Feyeraabend II, σελ. 190 - 197.
48. Feyeraabend II, σελ. 196.
49. Τὸ γεγονός θεωρεῖται ἱστορικὸ. Βλ., π.χ., τὸ λήμμα *Ἄρχιμήδης* στὴν ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα, τόμος 11ος, σελ. 266 - 267 (ἑλληνικὴ ἐκδόση μετὰ εὐθύνη τοῦ Πάπυρος, 1981 καὶ μεταγενέστερα).
50. Feyeraabend I, σελ. 46. Τὰ πλάγια γράμματα εἶναι τοῦ Feyeraabend.
51. Θὰ ἦταν καλύτερο νά ὑπῆρχε μιὰ ὀρθόδοξη ἀκολουθία ἀναλήψεως καθηκόντων ἀντὶ γιὰ ἀκολουθία ὀρκωμοσίας, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ θέμα τοῦ παρόντος δοκιμίου.
52. Feyeraabend II, σελ. 9. Τὰ πλάγια γράμματα εἶναι τοῦ Feyeraabend. Τὸ βιβλίο ἀναπτύσσει τὶς θέσεις αὐτές, ἀλλὰ σὲ καμμία περίπτωσι δὲν ἀπαντᾷ κάτι στὴν κριτικὴ πού παρουσιάζεται ἐδῶ.
53. Ὡς ὀρθόδοξοι ἡ προτιμοῦσαμε πολὺ περισσότερο τὸν ὄρο πρόσωπα, ἀφοῦ τὸ ἄτομο δὲν εἶναι παρὰ κάτι πού δὲν μπορεῖ νά κοπεῖ περισσότερο καὶ μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀπομονωμένο, δηλαδή μιὰ ἀπλή μονάδα. Ἐνῶ τὸ πρόσωπο πραγματώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι «ὀράται» ἐπειδὴ θρίσκειται σὲ μιὰ σχέσι.
54. Γιὰ μιὰ εἰσαγωγή στὰ θέματα αὐτὰ βλ. π.χ., τὰ πανεπιστημιακὰ συγγράμματα τοῦ Ἀνδρέου Θεοδώρου *“Σημειώσεις εἰς τὴν συγκριτικὴν Συμβολικὴν”* (Ἀθήνα 1985), σελ. 152 - 161, καὶ αὐτὸ τοῦ Κωνσταντίνου Σκουτέρη *“Τὰ 39 ἄρθρα τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας”* (Ἀθήνα 1989), σελ. 411 - 414 (καὶ τὰ δύο κυκλοφοροῦν ἀπὸ τὸν Ὄργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων).

55. Θαυμάζει, όμως, την ειδωλολατρία. Βλ. Feyerabend II, σελ. 122 - 125.
56. Βλ. και ένότητα 2α στο βιβλίο μου που αναφέρθηκε στην ύποσημειωση 1. Κι ακόμη, ο δικός μας «τρόπος σκέψης», ή δική μας παράδοση επιβάλλει να προσπαθούμε διαρκώς να πείσουμε τους άλλους για την ορθότητα των δικών μας απόψεων: «*Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν*» (Κατὰ Ματθαῖον, κεφ. κη', στ. 19 - 20). Πῶς, λοιπόν, μπορεί κάποιος να ισχυρίζεται ότι δέχεται και τη δική μας άποψη και κάποιες άλλες;
57. Ὁ ἴδιος ὁ Feyerabend ἀναφέρεται στὴ σχέση τοῦ πνευματικοῦ ἀναρχισμοῦ μὲ τὸν πολιτικὸ ἀναρχισμό. Βλ. Feyerabend I, σελ. 52 - 53 καὶ ἰδιαίτερα ὑπόσημειωση 12.
58. Γιὰ τὴ θεολογικὴ ἄποψη βλ. τὸ βιβλίο τοῦ μακαριστοῦ π. Ἀντωνίου Ἀλεξιάδοπουλου «*Ἡ ἀστρολογία στὸ φῶς τῆς Ὀρθοδοξίας*», ἐκδόσεις Διάλογος, Ἀθήνα 1995. Γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἄποψη βλ. τὰ τρία ἄρθρα τῶν Χ. Δ. Γουδή καὶ Π. Ε. Χριστοπούλου στὸ περιοδικὸ Περισκόπιο τῆς Ἐπιστήμης: (α) «*Ἀστρολογία. Ἡ ἀστρονομικὴ διάσταση*» (τεύχος 148, σελ. 12 - 15), (β) «*Ἀστρολογία. Ἱστορία καὶ μυθολογία*» (τεύχος 149, σελ. 12 - 18), (γ) «*Ἀστρολογία. Ἡ διάψευση τῶν προβλέψεων*» (τεύχος 150, σελ. 14 - 16)· ἐπίσης, Βασ. Ὀρφανόπουλου «*Τὰ ἀστρα μιλοῦν γιὰ τὴν ἀστρολογία*», περιοδικὸ Ὀρθόδοξη Μαρτυρία, τεῦχος 30 Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1990), σελ. 59 - 60. Τέλος, γιὰ μιὰ γενικότερη ἀλλὰ εἰσαγωγικὴ διαπραγμάτευση βλ. τὸ βιβλίο τῶν Μάνου Δανέζη καὶ Στράτου Θεοδοσίου «*Ἀστρολογία. Θρησκεία ἢ Ἐπιστήμη;*», ἐκδοση Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα 1994) καὶ τὰ δύο ἄρθρα τοῦ Παναγιώτη Χαρατζόπουλου μὲ τίτλο «*Ἀστρολογία. Ἀνέλπιδη περιπλάνηση σὲ ἀπατηλὰ μονοπάτια*» στὸ περιοδικὸ «Πειραϊκὴ Ἐκκλησία» τεῦχος 2 (σελ. 42 - 44) καὶ τεῦχος 3 (σελ. 46 - 47).
59. Τὸ θέμα τὸ ἔχει ἀναπτύξει διεξοδικὰ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἱερόθεος Βλάχος (νῦν μητροπολίτης Ναυπλίου καὶ Ἁγίου Βλασίου) στὸ βιβλίο του «*Ὀρθόδοξη Ψυχοθεραπεία 1*» (χρησιμοποιοῦ τὴν Ε' ἐκδοση τοῦ 1995) καθὼς καὶ στὰ τρία βοηθητικὰ βιβλία ποῦ ἀκολούθησαν: (α) «*Θεραπευτικὴ ἀγωγή*» μὲ ὑπότιτλο «*Προεκτάσεις στὴν Ὀρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*» μὲ ἀριθμὸ 2. (β) «*Συζητήσεις γιὰ τὴν Ὀρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*» μὲ ἀριθμὸ 3. (γ) «*Ψυχικὴ ἀσθένεια καὶ ὑγεία (διάλογος)*» μὲ ἀριθμὸ 4. Ὅλα ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἱερά Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας).
60. Feyerabend II, σελ. 163.
61. Εὐτυχῶς, κάθε Ἕλληνας ἀπόφοιτος Λυκείου (τοῦλάχιστο πρὶν τὸ 2000) ἔχει πάρει ἓνα τέτοιο μάθημα Ἀστρονομίας. Γιὰ νὰ δεῖξω πόσο εὐκολο εἶναι νὰ κάνει κάποιος τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτοὺς χρησιμοποιοῦ πληροφορίες ἀπὸ τὶς σελίδες 89 καὶ 171 τοῦ ἐγχειριδίου «*Στοιχεῖα Ἀστρονομίας καὶ Διαστημικῆς*» τοῦ Γεωργίου Ι. Μπάνου γιὰ τὴ Β' Λυκείου (Ὄργανισμός Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων, Ἀθήνα 1986). Τὰ ἀκριβέστερα στοιχεῖα ποῦ περιέχονται σὲ ἐξειδικευμένα ἄρθρα, ὅπως τὸ «*New Developments of Solar Research*» τοῦ Robert W. Noyes ποῦ ἔχει δημοσιευτεῖ στὸ βιβλίο «*Frontiers of Astrophysics*» μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Eugene H. Avrett, ἐκδοση τοῦ Harvard University Press (Cambridge, Massachusetts and London, England 1979), ὁδηγοῦν οὐσιαστικὰ στὰ ἴδια ἀποτελέσματα.
62. Κάνουν ὅλες τὶς «ἀναλύσεις» καὶ τὶς «προβλέψεις» τοὺς μὲ βάση τὴ θέση τοῦ ἡλίου σὲ κάποιον ἀστερισμὸ τοῦ λεγόμενου ζωδιακοῦ κύκλου, δηλαδὴ τοῦ συνόλου τῶν ἀστερισμῶν τοῦ οὐράνιου ἰσημερινοῦ. Ἀκριβέστερο θὰ ἦταν, ὅμως, νὰ λέγαμε ὅτι ἡ Γῆ βρισκεται στὸ κατάλληλο σημεῖο ὥστε νὰ φαίνεται ὁ ἥλιος στὸν ἀντίστοιχο ἀστερισμὸ, π.χ., τῶν Διδύμων.
63. Δεδομένου ὅτι ἐγὼ ἀφιέρωσα κάποιον χρόνο, θὰ ἤθελα νὰ προειδοποιήσω τὸν ἐπίδοξο ἀναγνώστη τοῦ Feyerabend γιὰ μιὰ παγίδα στὴ σελ. 165. Ἀναφέρεται σὲ μιὰ σειρά ἄρθρων τοῦ F. R. Brown, τὰ ὁποῖα θεωρεῖται ὅτι ἀπέδειξαν -ἀνάμεσα στὰ ἄλλα- ὅτι ὁ μεταβολισμὸς τῶν βολῶν ἔχει τὸ ρυθμὸ μιᾶς ἡλιακῆς περιόδου ποῦ διατηρεῖται σταθερὴ ἀκόμη καὶ μέσα σὲ ἓνα ἐργαστήρι μὲ σταθερὴ θερμοκρασία, πίεση, ὑγρασία καὶ «φωταγία» (=φωτισμὸς;). Ἀπὸ αὐτὸ συνέγει ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ καθηγητῆ Bok (ἐνὸς ἀπὸ τοὺς 186 ἐπιστήμονες ποῦ συνέταξαν τὸ Μανιφέστο) ὅτι «οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου ὅπου γεννιόμαστε μᾶς προφυλάσσουν ἀπὸ πολλὰς γνωστὲς ἀκτινοβολίες» εἶναι ἐσφαλμένους. Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμη χονδροειδὲς λάθος τοῦ Feyerabend. Ἀφ' ἐνὸς γιὰτὶ εἶναι πασιγνώστο καὶ πολλαπλὰ ἐπιβεβαιωμένο πειραματικὰ ὅτι αὐτὸ κάνουν οἱ τοῖχοι (ἄλλωστε δὲν τοὺς διαπερνᾷ τὸ φῶς). Καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰτὶ τὰ πειράματα μὲ τοὺς βολβοὺς δείχνουν ὅτι οἱ βολβοὶ ποῦ ἤδη συντονίστηκαν μὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἡλιακῆς περιόδους διατηροῦν τὸ βιορρυθμὸ τους, ἔστω καὶ ἂν δὲν τοὺς βλέπει ὁ ἥλιος· αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι νεογνά ποῦ μόλις τώρα ἔρχονται στὴ ζωὴ ἀποκοτῶν ἓνα βιορρυθμὸ, ἀντίστοιχο μὲ κάποιο ἡλιακὸ φαινόμενο. Ὁ Μπας ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς ὅτι κάποιος ποῦ προσβλήθηκε ἀπὸ ἐλονοσία σὲ τροπικὲς χῶρες μπορεῖ νὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀσθένεια σὲ εὐκρατὰ κλίματα, δὲν σημαίνει ὅτι τὰ παιδιὰ ποῦ γεννιούνται στὰ εὐκρατὰ κλίματα ἀρρωσταίνουν ἀμέσως ἀπὸ ἐλονοσία!

ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ Ο ΠΑΡΑΒΑΤΗΣ

ΜΕΡΟΣ Β΄: Ο ΔΙΩΓΜΟΣ

Στὸ προηγούμενο πρώτο μέρος τῆς μελέτης μας γιὰ τὸν Ἰουλιανὸ εἶδαμε τὴν ἀγωνιώδη προσπάθεια τοῦ Παραβάτη αὐτοκράτορα νὰ νεκραναστήσει τὴ θρησκεία τῶν εἰδώλων· σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς πράξεις καὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἰουλιανοῦ διακρίναμε χωρὶς δυσκολία μία φανερὰ παθολογικὴ προσωπικότητα. Μ' ὅλα ὅμως ὅσα εἶπαμε, δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε τὴν ἀποστροφή τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἐὰν δὲν ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ὁ Χριστιανισμὸς ὑπέστη ἕναν πραγματικὸ διωγμὸ, ἔστω καὶ διαφορετικὸ κατὰ τὴ μορφή ἀπὸ ὅλους τοὺς προηγούμενους. Στους πρώτους αἰῶνες τῆς ἱστορίας του ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε δοκιμάσει τοὺς πλέον βίαιους καὶ ἀνηλεεῖς διωγμούς, οἱ ὅποιοι ὅμως ὄχι ἀπλῶς δὲν τὸν εἶχαν κλονήσει, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἔμοιαζαν νὰ τὸν ἔχουν στερεώσει ἀκόμη περισσότερο. Ἀντιλαμιβανόμενος λοιπὸν ὁ Ἰουλιανὸς ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ προσδοκᾷ νὰ κλονήσει τὸν Χριστιανισμὸ μὲ διωγμούς σὰν αὐτοὺς τῶν προκατόχων του Ρωμαίων αυτοκρατόρων, ὀργάνωσε μεθοδικὰ καὶ ἐξαπέλυσε ἕνα διωγμὸ διαφορετικὸ, ἕνα διωγμὸ ἕμμεσο καὶ ὑπουλο, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν χριστιανὸ τῆς ἐποχῆς μας. Διότι ὁ χριστιανὸς τῆς ἐποχῆς μας μπορεῖ μὲν νὰ μὴν κινδυνεύει πλέον νὰ ριφθεῖ στὰ λιοντάρια ἢ νὰ βασανισθεῖ μέχρι θανάτου, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ ὑφίσταται καθημερινὰ ἕναν ἕμμεσο καὶ ὑπουλο διωγμὸ.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἔκρυβε τὸν διωγμὸ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ πίσω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς ἐπιεικειᾶς καὶ τῆς χρηστότητος. Στὴ ΡΙΕ' ἐπιστολῇ του πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς

Ἐδέσης τῆς Μεσοποταμίας καυχᾶται ὅτι ἀντιμετωπίζει τοὺς «Γαλιλαίους» (θυμίζουμε ὅτι ἔτσι ὀνόμασε εἰρωνικὰ τοὺς χριστιανούς) μὲ τέτοια πράγματα καὶ φιλανθρωπία, ὥστε κανένας σὲ κανένα σημεῖο νὰ μὴν ὑφίσταται βία, οὔτε νὰ σύρεται στὰ ἔθνικα ἱερά, οὔτε νὰ ἐπηρεάζεται σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ τὴ θέλησή του¹. Ὁ Ἰουλιανὸς, πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ὁποῖου οἱ χριστιανοὶ νιώθουν ἴσως ἀκόμη μεγαλύτερη ἀποστροφή ἀπ' ὅ,τι γιὰ τὸν Νέρωνα ἢ τὸν Διοκλητιανὸ, οὐδέποτε ἐκήρυξε ἀνοικτὸ διωγμὸ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀντιθέτως φαίνεται ὅτι δὲν ἔχανε εὐκαιρία νὰ προβάλει τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας. Παράλληλα ὅμως ὁ Ἰουλιανὸς μὲ ἀπίστευτη δολιότητα καὶ μεθοδικότητα πολεμοῦσε τὸν Χριστιανισμὸ ὅπου καὶ ὅπως μποροῦσε. Ἐτσι γιὰ παράδειγμα ἐξέδωσε νόμο πού ἀπαγόρευε σὲ χριστιανούς νὰ ἀνέρχονται στὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχοντος ἐπαρχίας (δηλαδὴ τοῦ ἐπάρχου), μὲ τὴν πρόφαση ὅτι μπορεῖ μὲν ὁ καθένας νὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ πιστεύει ὅ,τι θέλει, ἀλλὰ ἕνας χριστιανὸς θὰ ἐμποδιζόταν ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς του πεποιθήσεις νὰ ἐπιβάλλει τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, ἐὰν αὐτὸ ἀπαιτεῖτο, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ ἰδιότητα τοῦ χριστιανοῦ ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπάρχου²! Μὲ ἀνάλογες μεθοδεύσεις ὁ δῆθεν ὑπέρμαχος τῆς ἀνεξιθρησκείας Ἰουλιανὸς ἀπέκλεισε τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τὸν στρατὸ³, καὶ σταδιακὰ ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς αὐτοκρατορίας.

Στὴ ΡΙΑ' ἐπιστολῇ του πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Βόστρων ὁ Ἰουλιανὸς διατυπώνει τὴν ἀξίωση ὅτι κανονικὰ οἱ «προστάτες τῶν Γαλιλαίων», δηλαδὴ οἱ χριστιανοὶ ἐπίσκο-

ποι, θά ὄφειλαν νὰ αἰσθάνονται περισσότερη εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτὸν παρὰ πρὸς τὸν προκάτοχό του αὐτοκράτορα Κωνσταντίο⁴. Πράγματι μία ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες τοῦ Ἰουλιανοῦ εὐθὺς μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸν θρόνο ἦταν νὰ ἀνακαλέσει ἀπὸ τὴν ἐξορία ὄλους τοὺς ἐξορισθέντες ἀπὸ τὸν Κωνσταντίο ἐπισκόπους. Ἐνῶ ὅμως ὁ Ἰουλιανὸς προέβη σὲ αὐτὴ τὴν κίνηση προβάλλοντας ὑποκριτικὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, στὴν πραγματικότητα τὰ βαθύτερα κίνητρά του ἦσαν ἄλλα, πρᾶγμα ἄλλωστε ποὺ δὲν ἐπισημαίνουν μόνον χριστιανοὶ συγγραφεῖς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἔθνικὸς Ἀμμιανός: Ὁ Ἰουλιανὸς πρακτικὰ ἀνεκάλεσε τοὺς ἐξορισθέντες ἀπὸ τὸν Κωνσταντίο αἰρετικούς ἐπισκόπους, ἐπιδιώκοντας νὰ προκαλέσει τέτοια σύγκρουση στὴ χριστιανικὴ παράταξη, ὥστε αὐτὴ νὰ καταρρεῦσει ἀπὸ μόνη της· διότι, ὅπως σημειώνει ὁ Ἀμμιανός, ἦταν ἀπόλυτα πεπεισμένος ὅτι οὔτε ἀκόμη τὰ θηρία δὲν δέχονται τόση ἀγριότητα, ὅση ἐκδηλώνουν οἱ χριστιανοὶ στίς μεταξύ τους συγκρούσεις⁵.

Εἶναι χρήσιμο νὰ μνημονεύσουμε ἐδῶ μία ἀκόμη ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, τὴν ΠΓ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἀτάρβιο. Ἐκεῖ ὁ Ἰουλιανὸς ἐκφράζει τὴ βούλησή του νὰ μὴν φονεύονται οἱ «Γαλιλαῖοι», οὔτε νὰ βασανίζονται ἄδικα, οὔτε νὰ ὑφίστανται ὅποιοδήποτε ἄλλο κακό, ἀλλὰ τονίζει ὅτι σὲ κάθε περίπτωση οἱ «θεοσεβεῖς» πρέπει νὰ προτιμῶνται ἀπὸ αὐτούς, διότι λόγω τῆς μωρίας τῶν «Γαλιλαίων» παρ' ὀλίγον νὰ ἀνατραποῦν τὰ πάντα, ἐνῶ ἡ εὐμένεια τῶν θεῶν θὰ γίνεαι πρόξενος τῆς σωτηρίας ὄλων⁶. Ἐδῶ φαίνεται πᾶ ἀνάγλυφα ἡ τακτικὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ: Κάτω ἀπὸ τὴν προσωπίδα τῆς χρηστότητος καὶ τὴν ὑποκρισία τῆς ἀνεξιθρησκείας ὁ Παραβάτης αὐτοκράτορας προσπαθοῦσε συστηματικὰ νὰ χλευάζει καὶ νὰ περιθωριοποιεῖ τὸν Χριστιανισμό. Καὶ δὲν εἶναι ἴσως σύμπτωση τὸ γεγονός ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας ἀποστρέφονται περισσότερο τὸν Ἰουλιανό, παρὰ τὸν Νέρωνα καὶ τὸν Διοκλητιανό· αὐτὴ ἡ ἀποστροφή μᾶς δείχνει ἐνδεχομένως ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας

μας θεωροῦσαν τὸν «διωγμὸ» τοῦ Ἰουλιανοῦ πολὺ πιὸ ὑπουλο καὶ πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνο ἀπὸ τὰ θηρία καὶ τὰ βασανιστήρια.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς δὲν περιοριζόταν στὸν χλευασμὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ πολὺ συχνὰ ἐκτρεπόταν καὶ σὲ εὐθεῖες ὕβρεις, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ ἀκόλουθο περιστατικό, ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ πολλὲς πηγές⁷: Κάποτε, ἐνῶ ὁ Ἰουλιανὸς θυσίαζε στὸν βωμὸ τῆς Τύχης στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν πλησίασε ὑποβασταζόμενος ὁ γηραιὸς καὶ τυφλὸς ἐπίσκοπος τῆς Χαλκηδόνας τῆς Βιθυνίας Μάρις, ὁ ὁποῖος παρουσία ὄλων ἀποκάλεσε τὸν αὐτοκράτορα «ἀσεβῆ», «ἀποστάτη» καὶ «ἄθεο». Ὁ Ἰουλιανὸς παρέμεινε ψύχραιμος, ἀλλὰ ἔδειξε τὴ μικρότητά του χλευάζοντας τὴν τυφλότητα τοῦ γέροντος ἐπισκόπου, καὶ λέγοντας εἰρωνικά: «*Οὔτε ὁ Γαλιλαῖός σου θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ σὲ θεραπεύσει*». Ἀλλὰ καὶ ὁ Μάρις ἀπάντησε μὲ παρρησία: «*Εὐχαριστῶ τὸν Θεὸ ποὺ μοῦ στέρησε τὸ φῶς, ὥστε νὰ μὴ σὲ βλέπω νὰ ἔχεις ἐκπέσει σὲ τέτοιο σημεῖο ἀσεβείας*».

Ἐπειτα ὁ Ἰουλιανὸς, αὐτὸς ὁ καθ' ὑπόκρισιν ὑποστηρικτῆς τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἐπέβαλε διὰ νόμου βαρῦτατα χρηματικὰ πρόστιμα σὲ ὅσους ἀρνοῦνταν νὰ προσφέρουν θυσίαι στοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς, ἐπιδιώκοντας ἔτσι νὰ γονατίσει καὶ νὰ ἐκδιᾶσει τοὺς χριστιανούς, γειμίζοντας παράλληλα τὰ ταμεῖα τῆς αὐτοκρατορίας⁸. Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθανε αὐτό, οἱ κατὰ τόπους ἄρχοντες, βρίσκοντας στὴν ἀπόφαση τοῦ Ἰουλιανοῦ μία πρώτης τάξεως εὐκαιρία νὰ πλουτίσουν οἱ ἴδιοι, ἐπέβαλλαν στοὺς χριστιανούς ἀκόμη βαρύτερα χρηματικὰ πρόστιμα, μὴ διστάζοντας νὰ φθάσουν μέχρι καὶ τὴν ἐπιβολὴ σωματικῶν ποινῶν. Ὁ αὐτοκράτορας ὄχι ἀπλῶς ἀνεχόταν μὲ προκλητικὴ ἀδιαφορία αὐτὲς τὶς καταχρήσεις ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ ὅταν κάποιοι χριστιανοὶ πῆγαν καὶ τοῦ διαμαρτυρήθηκαν γιὰ τὴν εἰς βάρος τους ἀδικία, τοὺς εἶπε εἰρωνικά: «*Ἐσεῖς λέτε ὅτι, ὅταν ἀδικεῖται κάποιος, πρέπει νὰ ὑπομένει· γιατί τοῦτο εἶναι παράγγελμα τοῦ θεοῦ σας*»⁹!

Δέν θά ἦταν ὡστόσο ἀκριβές νά θεωρήσουμε ὅτι ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἀπεῖχε ἀπὸ τῆ βία στὴν ἐπίθεσή του ἐνάντια στὸν Χριστιανισμό. Στὴν πραγματικότητα ὁ Ἰουλιανὸς ὑποκρινόταν ἀπλῶς ὅτι ἀποδοκίμαζε τὴ βία, ἐνῶ παράλληλα ἐνεθάρυνε ἀνοικτὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς εἰδωλολατρίας νά προβαίνουν σὲ κάθε λογῆς βιαιότητες ἐναντία στοὺς χριστιανούς. Ἐξ οὗ καὶ παρατηρήθηκε τὸ παράδοξο ποὺ σημειώνει ὁ Σφωζομενός, νά ἐγκαταλείπουν οἱ χριστιανοὶ μαζικὰ τὶς πόλεις, χωρὶς νά ὑπάρχει ἐπίσημα κηρυγμένος διωγμὸς ἐναντίον τους¹⁰.

Ἡ ἀνοικτὴ ὑποστήριξη τοῦ Ἰουλιανοῦ σὲ ὠμὲς βιαιότητες ἐναντία στοὺς χριστιανούς φαίνεται ἤδη στὴ στάση ποὺ ἐτήρησε ἀπέναντι στὰ γεγονότα τῆς Ἀλεξανδρείας, τὰ ὁποῖα κορυφώθηκαν μὲ τὴ δολοφονία τοῦ ἐπισκόπου Γεωργίου¹¹. Στὴν περιοχὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπῆρχε ἕνας ἐρημος καὶ παραμελημένος τόπος, σκουπιδότοπος πλέον, στὸν ὁποῖο τελοῦνταν παλαιότερα λατρευτικὲς τελετὲς πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ Μίθρα, τὸ λεγόμενον Μιθρείον. Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖος εἶχε ἐκχωρήσει αὐτὴ τὴν περιοχὴ στοὺς χριστιανούς, γιὰ νά ἀνεγείρουν ἐκεῖ ναό. Πράγματι οἱ χριστιανοὶ ἄρχισαν νά καθαρῖζον τὸν τόπο, ἀλλὰ στὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν ἀνακάλυψαν σὲ μεγάλο βάθος ἕνα ἄδυτο, στὸ ὁποῖο τελοῦνταν παλαιὰ μυστηριακὲς τελετὲς. Στὸ ἄδυτο αὐτὸ βρήκαν πολλὰ παράδοξα λατρευτικὰ ὄργανα καὶ ξόανα, μέχρι καὶ κρανία ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν θυσιασθεῖ στὸν Μίθρα. Ὅλα αὐτὰ φάνηκαν ἀλλόκοτα καὶ ἀποκρουστικὰ στοὺς χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νά γυρνοῦν ἐν πομπῇ στοὺς δρόμους τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐπιδεικνύοντας τὰ εὐρήματα καὶ χλευάζοντας τὶς ἀνόητες καὶ εἰδεχθεῖς λατρευτικὲς τελετὲς τῶν εἰδωλολατρῶν. Οἱ ἐθνικοὶ τῆς πόλεως ἐξοργίσθηκαν ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρόκληση, καὶ ἐπιτέθηκαν μὲ ὄ,τι ὄπλα τοὺς βρίσκονταν ἐναντία στοὺς χριστιανούς, τραυματίζοντας πολλούς, σφάζοντας ἀκόμη περισσότερους, καὶ φθάνοντας ἀκόμη καὶ μὲχρι τὸ σημεῖο νά σταυρώσουν κάποιους,

χλευάζοντας τὸν σταυρικὸ θάνατο. Στὴν ἔξαρση τῶν ἐπεισοδίων ὁ ὄχλος τῶν φανατισμένων ἐθνικῶν ἔσυρε τὸν ἐπίσκοπο Γεώργιο ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, τὸν ἔδεσε σὲ μία καμήλα, τὸν κακοποίησε βάνουσα, καὶ τέλος τὸν πυρπόλησε μαζὶ μὲ τὴν καμήλα. Οἱ νόμοι καὶ τὸ κοινὸ αἶσθημα ἐπέτασαν νά παρέμβει ὁ αὐτοκράτορας καὶ νά τιμωρήσει παραδειγματικὰ τοὺς ἐνόχους, ἢ ἔστω νά ξεκινήσει μία ἔρευνα γιὰ τὰ μάτια τοῦ κόσμου. Ἄντ' αὐτῶν ὁ Ἰουλιανὸς περιορίστηκε σὲ μία χλιαρὴ ἐπιστολὴ ἀποδοκιμασίας τοῦ φόνου, στὴν ὁποία ἐν τούτοις παρείχε πρακτικὰ πλήρη στήριξη στοὺς πρωταίτιους τῶν ἐπεισοδίων πρόκειται γιὰ τὴν Ἐ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν δῆμο τῶν Ἀλεξανδρέων, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας γράφει μεταξὺ ἄλλων τὰ ἑξῆς: «*Ἀλλὰ ὁ Γεώργιος ἄξιζε νά πάθει αὐτὰ ποὺ ἔπαθε· καὶ ἴσως ἀκόμη χειρότερα καὶ φοβερότερα ἀπὸ αὐτά, θά ἔλεγα ἐγὼ· καὶ τὰ ἄξιζε καὶ γιὰ τὰ ὅσα ἐπραξε σὲ σᾶς, θά πείτε· συμφωνῶ καὶ ἐγὼ· ἂν ὁμως πείτε ὅτι ἄξιζε νά τὰ πάθει ἀπὸ ἐσᾶς, σὲ αὐτὸ πιά διαφωνῶ*»¹². Εἶναι φανερό ὅτι αὐτὴ ἡ δῆθεν ἀποδοκιμασία πρακτικὰ κάλυπτε πλήρως τοὺς δολοφόνους τοῦ Γεωργίου καὶ τῶσων ἄλλων χριστιανῶν· τὸ γεγονός δὲ ὅτι δὲν ἀκολούθησε καμμία ἀπολύτως ἀναζήτησις εὐθυνῶν καὶ δὲν ἐπεβλήθη οὔτε μία ποινὴ, ἔκανε ἀκόμη πιὸ σαφὲς τὸ μήνυμα ποὺ ἤθελε νά περάσει ὁ Παραβάτης αὐτοκράτορας: Οἱ κάθε λογῆς βιαιότητες ἐναντία στοὺς χριστιανούς ὄχι ἀπλῶς δὲν κολάζονταν, ἀλλὰ ἀντιθέτως τύγχαναν τῆς πλήρους αὐτοκρατορικῆς ἐπιδοκιμασίας.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ δῆθεν χρησιμοθήης Ἰουλιανὸς ὑποκινοῦσε στὴν πραγματικότητα εὐθέως κάθε λογῆς βιαιότητες ἐναντία στοὺς χριστιανούς, φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν στάση ποὺ αὐτὸς τήρησε ἀπέναντι στὸν στυλοβάτη τῆς ὀρθοδοξίας Μέγα Ἀθανάσιο, ὁ ὁποῖος ἐπιτελοῦσε τόσο ἐκκλησιαστικὸ χριστιανικὸ ἔργο στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὥστε οἱ ἐθνικοὶ τῆς πόλεως φέρονται νά διεμήνυσαν στὸν αὐτοκράτορα: «*Ἄν μείνει ὁ Ἀθανάσιος, δὲν θά μείνει οὔτε ἕνας ἐθνικός· γιατί θά ἐλκύ-*

σει τούς πάντες στις τάξεις τῶν χριστιανῶν»¹³. Ἀρχικά ὁ Ἰουλιανὸς ἀνέχθηκε τὴν παρουσία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, πολὺ γρήγορα ὅμως ἐξεμάνη ἐναντία σὲ αὐτὸν τὸν δυναμικὸ ἐπίσκοπο, τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀποκαλεῖ χλευαστικά «*εὐτελῆ ἀνθρωπίσκο*»¹⁴ -ἀποκαλύπτοντας βεβαίως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ δικό του μᾶλλον ποιόν. Ὁ Ἀθανάσιος ἐγίνε ὁ ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα στόχος τῶν ἐθνικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἀναγκάσθηκε ἐπὶ μακρὸν νὰ κριθῆται γιὰ νὰ ἐγκαταλείψει τελικὰ τὴν πόλη, διατηρώντας ἐν τούτοις ἀκέραια τὴν αἰσιοδοξία του, καὶ λέγοντας ὅτι «*εἶναι ἓνα μικρὸ σύννεφο, καὶ γρήγορα θὰ περάσει*»¹⁵.

Πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατάσταση, ποῦ γιὰ πολλοστὴ φορὰ ὀδήγησε τὸν Μέγα Ἀθανάσιο στὴν ἐξορία, κρυβόταν στὴν πραγματικότητα ὁ δῆθεν χρηστοθήης καὶ καθ' ὑποκρίσειν ὑπέρημος τῆς ἀνεξιθρησκείας Ἰουλιανός. Ὁ Σωζομενὸς παραδίδει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας διέταξε νὰ ἐξορισθεῖ ὁ Ἀθανάσιος προειδοποιώντας σὲ διαφορετικὴ περίπτωση μὲ τίς πιὸ μεγάλες τιμωρίες¹⁶. Ὁ Σωκράτης ὁ Σχολαστικὸς πάλι μᾶς γνωρίζει ὅτι καὶ ὁ ἐπαρχος τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε κινηθεῖ κατὰ τοῦ Ἀθανασίου «*ἐκ προστάγματος βασιλικῶν*», δηλαδή κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορα¹⁷. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς ἔχουν ἐξαιρετικὴ σημασία. Εὐλόγως βεβαίως θὰ διερωτηθεῖ κανεὶς τὸ ἔξης: «Τί ἀξία μποροῦν νὰ ἔχουν πληροφορίες ποῦ προέρχονται ἀπὸ χριστιανικὲς πηγές, τὴ στιγμὴ ποῦ οἱ ὑμνητὲς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀμφισβητοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν ἀξιοπιστία τῶν χριστιανῶν συγγραφέων, θεωρώντας αὐτούς ὡς ἀδίστακτους συκοφάντες τοῦ «εὐγενοῦς» Ἰουλιανοῦ;». Θὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ αὐτὸ ποῦ εἴπαμε καὶ σὲ ἄλλη περίσταση: Μποροῦν νὰ ἀμφισβητηθοῦν πολλὰ, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ ἀμφισβητηθοῦν τὰ πάντα. Καὶ ἡ ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν τοῦ Σωζομενοῦ καὶ τοῦ Σωκράτους δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ, τὴ στιγμὴ ποῦ πιστοποιεῖται... ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἰουλιανό! Πιὸ συγκεκριμένα:

Εἶδαμε ὅτι κατα τὸν Σωζομενὸ ὁ ἴδιος ὁ

αὐτοκράτορας διέταξε νὰ ἐξορισθεῖ ὁ Ἀθανάσιος, προειδοποιώντας σὲ διαφορετικὴ περίπτωση μὲ τίς πιὸ μεγάλες τιμωρίες. Ἄν εἶχαμε αὐτὴ τὴν πληροφορία καὶ μόνον, θὰ μπαίναμε στὸν πειρασμὸ νὰ τὴν ἀμφισβητήσουμε. Ἀλλὰ σφύζεται μία ἐπιστολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἡ ΠΙ' ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς, στὴν ὁποία ὁ Παραβάτης αὐτοκράτορας διατάσσει νὰ ἐξορισθεῖ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος τὴν ἴδια κιόλας ἡμέρα ποῦ θὰ ἔφθανε στὴν Ἀλεξάνδρεια ἡ ἐπιστολὴ «*τῆς ἡμετέρας ἡμερότητας*», ὅπως γράφει φαιδρότατα ὁ «ἐστεμμένος φιλόσοφος»: ὁ ὁποῖος εὐθὺς κατόπιν σπεύδει νὰ ἀπειλήσει τοὺς Ἀλεξανδρεῖς μὲ «*πολὴν μεγαλύτερες καὶ φοβερώτερες τιμωρίες*», σὲ περίπτωση ποῦ ὁ Ἀθανάσιος παραμένει στὴν πόλη: «*μένοντι δὲ αὐτῶ τῆς πόλεως εἴσω μείζονα πολὺ καὶ χαλεπωτέρας προαγορευόμενα τιμωρίας*»¹⁸.

Ὁμοίως εἶδαμε ὅτι κατὰ τὸν Σωκράτη τὸν Σχολαστικὸ ὁ ἐπαρχος τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε κινηθεῖ κατὰ τοῦ Ἀθανασίου «*ἐκ προστάγματος βασιλικῶν*», δηλαδή κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορα. Κανονικὰ θὰ μποροῦσε κάποιος κάλλιστα νὰ ἀμφισβητήσει αὐτὴ τὴν πληροφορία, θεωρώντας τὴν συκοφαντικὴ καὶ ὑποβολιμαία. Γιὰ καλὴ μας τύχη ὅμως σφύζεται ἡ ἴδια ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ πρὸς τὸν ἐπαρχο τῆς Αἰγύπτου Ἐκδίκιο, μὲ τὴν ὁποία ὁ Παραβάτης αὐτοκράτορας διατάσσει τὴν ἐξορία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Πρόκειται γιὰ μία πραγματικὰ ἐκκλησιαστικὴ ἐπιστολὴ, ἡ ὁποία μᾶς δείχνει ἀνάγλυφα τὸ ἦθος τοῦ ὑμνηθέντος ὡς «ἐστεμμένου φιλοσόφου». Ὁ Ἰουλιανὸς ἀρχίζει τὴν ἐπιστολὴ του, παρατηρώντας τὸν Ἐκδίκιο ὅτι δὲν τοῦ γράφει συχνά: «*Ἄν και δὲν μᾶς γράφεις γιὰ τίς ὑπόλοιπες ὑποθέσεις, ὄφειλες ὅμως νὰ μᾶς γράφεις σχετικὰ μὲ τὸν ἐχθρὸ τῶν θεῶν Ἀθανάσιο, καὶ τοῦτο μάλιστα τὴ στιγμὴ ποῦ ἔχεις πληροφορηθεῖ πρὸ πολλοῦ ἤδη τίς ὀρθὲς ἀποφάσεις μας*»¹⁹. Καὶ ὁ Ἰουλιανὸς περνáει ἀμέσως σὲ εὐθεῖες ἀπειλές: «*Ὁρκίζομαι μὰ τὸν μέγα Σάραπιν ὅτι, ἂν ὁ ἐχθρὸς τῶν θεῶν Ἀθανάσιος δὲν φύγει ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, μᾶλ-*

φίλο και συνεργάτη Ἀλύπιο, γιὰ νὰ ἐπιβλέπει προσωπικὰ τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ. Τὸ ἔργο θεαίως δὲν προχώρησε λόγω κάποιων ἐκπληκτικῶν φυσικῶν καταστροφῶν, ποὺ δημιούργησαν στοὺς συγχρόνους τοὺς τὴν πεποιθήση ὅτι πίσω ἀπὸ αὐτὲς κρυβόταν ἡ ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἑβραῖοι πάντως εἶχαν ἀναθαρρήσει σὲ τέτοιο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀπροκάλυπτη αὐτοκρατορικὴ εὐνοια, ὥστε ἄρχισαν νὰ ἀπειλοῦν ἀνοιχτὰ τοὺς χριστιανούς ὅτι σύντομα θὰ πάθαιναν πολὺ χειρότερα ἀπὸ ὅσα εἶχαν πάθει παλαιότερα ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους²⁸. Αὐτὴ ἡ παράδοξη συμμαχία τοῦ Ἰουλιανοῦ μὲ τοὺς Ἑβραίους -ἡ ὁποία θεαίως ἐλάχιστα μνημονεύεται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολάτρεις ὑμνητῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ- δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀλλιῶς, παρὰ ἂν δεχθοῦμε αὐτὸ ποὺ εἶπαμε πρὸ πάνω, ὅτι δηλαδή ἡ πρώτη προτεραιότητα γιὰ τὸν Ἰουλιανὸν δὲν ἦταν νὰ ὑψώσει τὸν ἑλληνισμό, ἀλλὰ νὰ κτυπήσει μὲ κάθε τρόπο καὶ μὲ κάθε μέσο τὸν Χριστιανισμό.

Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ ἓνα δευτέρου γεγονότος, μία ἐξωφρενικὴ κίνηση τοῦ Ἰουλιανοῦ, ποὺ θὰ δυσκολευόμασταν νὰ πιστεύσουμε ὅτι ἔγινε ποτέ, ἐὰν δὲν τὴν γνωρίζαμε ἀπὸ πολλὰς καὶ ἀσφαλεῖς πηγές, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἰουλιανό. Πιὸ συγκεκριμένα, στὴν προσπάθειά του νὰ πολεμήσει μὲ κάθε τρόπο καὶ μὲ κάθε μέσο τὸν Χριστιανισμό, ὁ δῆθεν ἑλληνολάτρης Ἰουλιανὸς ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου... νὰ ἀπαγορεύσει στοὺς χριστιανούς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία! Καὶ αὐτὴ ἡ ἀπαγόρευση εἶχε δύο σκέλη:

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπαγορευόταν στοὺς χριστιανούς νὰ διδάσκουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ Ἰουλιανός, οἱ χριστιανοὶ ὤφειλαν «*να̅ πάνε στίς ἐκκλησίας τῶν Γαλιλαίων, νὰ ἐρμηνεύουν τὸν Ματθαῖο καὶ τὸν Λουκᾶ*»²⁹. Ἀκόμη καὶ ὁ θαυμαστής τοῦ Ἰουλιανοῦ ἔθνικὸς ἱστορικὸς Ἀμμανὸς χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν ἀπαγόρευση «*πράξη ἀπηνή, ποὺ θὰ ὤφειλε νὰ ταφεῖ σὲ αἰώνια σιωπή*»³⁰. Ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση ἐξαίρεθηκε

μόνον ὁ χριστιανὸς ρήτορας καὶ φιλόσοφος Προαιρέσιος, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει διδάσκαλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ ὁ αὐτοκράτορας τὸν τιμοῦσε ἰδιαίτερα· πλὴν ὁμως ὁ Προαιρέσιος δὲν δέχθηκε μία τέτοια ἐξαίρεση, καὶ παραιτήθηκε καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἔδρα του στὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας.

Ὅμως ἡ ἀπαγόρευση τοῦ Ἰουλιανοῦ εἶχε καὶ ἓνα δευτέρου σκέλος, ἀκόμη πιὸ ἀπίστευτο ἀπὸ τὸ πρῶτο: Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ἀπαγόρευσε στοὺς χριστιανούς ἀπλῶς νὰ διδάσκουν, ἀλλὰ καὶ νὰ διδάσκονται τὴν ἑλληνικὴ παιδεία: «*οὐ μὴν οὐδὲ τοὺς αὐτῶν παιδας ξυνεχώρει ἐκδιδάσκεσθαι τοὺς παρ' Ἑλλησι ποιητὰς καὶ συγγραφέας οὐδὲ τοῖς τούτων διδασκάλοις φοιτᾶν*», ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ Σφωζομενός³¹ καὶ ἀργότερα ὁ Θεοδώρητος³². Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ τὴ δύναμη ποὺ προσέδιδε στὸν Χριστιανισμό ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξωφρενικὴ ἀπαγόρευση ἐπέδωκε νὰ ἐπιτύχει μέσα σὲ μία μόνον γενεὰ νὰ μὴν ὑπάρχει σὲ ὁλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία οὔτε ἓνας μορφωμένος ἄνθρωπος ποὺ νὰ ἀσπάζεται τὴ χριστιανικὴ πίστη.

Καὶ τὸ ἐρώτημα θεαίως εἶναι τὸ ἐξῆς: Εἶναι ἐνέργεια ἑλληνολάτρου αὐτὴ ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας; Πάρτε ἓνα ὁποιοδήποτε χριστιανό· θὰ διεννοεῖτο ποτέ αὐτὸς νὰ ἀπαγορεύσει σὲ ὁλόκληρους πληθυσμούς τὴ χριστιανικὴ παιδεία, ἢ μήπως μία τέτοια ἀπαγόρευση θὰ ἦταν γι' αὐτὸν τὸ πιὸ ἀδιανόητο ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα;

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ δῆθεν ἑλληνολάτρης Ἰουλιανὸς ἐνήργησε ἔτσι ὅπως εἶδαμε. Ἀλλὰ ἀκόμη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ δοῦμε πῶς ἀντέδρασαν οἱ δῆθεν μισέλληνες χριστιανοὶ σὲ αὐτὴ τὴν ἐνέργεια τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔχει συγγράψει δύο Λόγους *Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικούς*, ὅπως εἶναι γνωστοί. Σὲ αὐτοὺς ὁ ἅγιος Γρηγόριος μέμφεται τὸν Ἰουλιανὸ γιὰ πλεῖστα ὅσα πράγματα, ἀλλὰ ἐπιμένει ἰδιαίτερα στὸ θέμα τῆς ἀπαγόρευσης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος τὸν λόγο: «*Δὲν μπορῶ νὰ μὴν ἐπανέρ-*

χομαι ξανά και ξανά σὲ αὐτὸ τὸ θέμα... Διότι ἐνὸς εἶναι πολλὰ καὶ φοβερὰ τὰ πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Ἰουλιανὸς ἀξίζει νὰ μισεῖται δικαίως, πουθενὰ ἄλλου δὲν φαίνεται νὰ διέπραξε μεγαλύτερο ἀτόπημα ἀπ' ὅ,τι μὲ αὐτὴν τὴν ἀπαγόρευση τῆς παιδείας». Ὁ Γρηγόριος ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησή του, καὶ καλεῖ καὶ τοὺς ἄλλους λάτρεις τῆς παιδείας νὰ ἀγανακτήσουν μαζί μὲ αὐτόν διότι, ὅπως λέγει, γιὰ ὅλα μὲν τὰ ἄλλα ἀδιαφορεῖ, γιὰ τὸν πλοῦτο, τὴν εὐγενικὴ καταγωγὴ, τὴ δόξα καὶ τὴν ἐξουσία, καὶ θηρεύει τὴν παιδεία καὶ μόνον, χωρὶς νὰ ὑπολογίζει τοὺς κόπους ποὺ ἀπαιτεῖ αὐτὴ ἡ παιδεία, τὴν ὁποία δηλώνει ὅτι τιμᾶ καὶ ἀσπάζεται ὡς πρώτη μετὰ τὸ πρῶτον, δηλαδή τὰ θεῖα³³.

Ἴδου λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: Ποῖος ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ πραγματικὸς ἐραστὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας; Ὁ ἐξυμνούμενος ὡς ἑλληνολάτρης Ἰουλιανός, ὁ ὁποῖος ἀπηγόρευσε στοὺς χριστιανούς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία; Ἡ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ ὁποῖος στηλιτεύει αὐτὴ τὴν ἀπαγόρευση ὡς τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ ἀτοπήματα τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ δηλώνει ὅτι ὁ ἴδιος τιμᾶ καὶ ἀσπάζεται τὴν παιδεία ὡς πρώτη μετὰ τὸ πρῶτον, τὰ θεῖα;

Τὰ παραπάνω μᾶς δίδουν μία σχεδὸν πλήρη εἰκόνα τοῦ Ἰουλιανοῦ, καὶ μᾶς δείχνουν τὴν ἀκριβῶς ἦταν αὐτὸ ποὺ προκάλεσε τὴν ἀποστροφή τῶν χριστιανῶν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἀμείλικτη καταδίκη τῆς ιστορίας γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Παραβάτη αὐτοκράτορα. Οἱ σύγχρονοι ὑμνητὲς τοῦ Ἰουλιανοῦ μποροῦν νὰ ἀγνοοῦν τὴν ἱστορία, μποροῦν ἐπίσης καὶ νὰ τὴν διαστρέφουν, ἀλλὰ πάντως δὲν μποροῦν νὰ τὴν ἀλλάξουν.

Στὸ προσεχὲς τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης μας θὰ ἀναφερθοῦμε στὸν θάνατο τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη.

Δρ. ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολὴ ΠΙΕ'*. *Ἐδεσηνοῖς*, ed. J. Bidez, 1 - 4: «*Ἐγὼ μὲν κέχρημαι τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασιν οὕτω πράως καὶ φιλανθρώπως, ὥστε μηδέ-*

να μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν μηδὲ εἰς ἱερὸν ἔλκεσθαι μηδὲ εἰς ἄλλο τι τοιοῦτον ἐπιρραεῖσθαι παρὰ τὴν οἰκείαν πρόθεσιν».

2. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 13.4 - 6: «*μητέ μὴν Χριστιανούς τῶν ἐπαρχιῶν ἀρχοντας γίνεσθαι, λέγων ὡς κελεύει νόμος μὴ χρῆσθαι ξίφει κατὰ τῶν ἀξία θανάτου πεπλημμεληκότων*».
3. Θεοδοῦτου Κύρρου, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. L. Parmentier καὶ F. Scheidweiler 185.14 - 15: «*μετὰ τοῦτον ἕτερον τέθεικε νόμον τοὺς Γαλιλαίους κελεύων τῆς στρατιᾶς ἐξελαίνεσθαι*».
4. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολὴ ΠΙΔ'*. *Βοσθηνοῖς*, ed. W. Bright, 1 - 3: «*Ὡμην ἐγὼ τοὺς τῶν Γαλιλαίων προστάτας ἔξιν μοι μείζονα χάριν ἢ τῷ φθάσαντι πρὸ ἐμοῦ τὴν ἀρχὴν ἐπιτροπεύσαι*».
5. Ammianus Marcellini, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, ed. John C. Rolfe, XXII: 5 : 4: «*Quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones augente Licentia, non timeret unanimitatem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum expertus*».
6. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολὴ ΠΙΓ'*. *Ἀταρβίω*, ed. B. Bidez, 1 - 7: «*Ἐγὼ μὲν τοὺς θεοὺς οὐτε κτείνεσθαι τοὺς Γαλιλαίους οὐτε τύπτεσθαι παρὰ τὸ δίκαιον οὐτ' ἄλλο τι πάσχειν κακὸν βούλομαι, προτιμᾶσθαι μὲν τοὺς θεοσεβεῖς αὐτῶν καὶ πάνν φημι δεῖν διὰ μὲν γὰρ τὴν τῶν Γαλιλαίων μωρίαν ὀλίγου δεῖν ἅπαντα ἀνετρέπη, διὰ δὲ τὴν τῶν θεῶν ἐιμμένειαν σωζόμεθα πάντες. Ὅθεν χρῆ τιμᾶν τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς θεοσεβεῖς ἄνδρας τε καὶ πόλεις*».
7. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 12.1 - 11: Σωξομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε', δ' 8.1 - 9 - 6: Γεωργίου Κεδρηνοῦ, *Σύνοψις ἱστοριῶν*, ed. J. - P. Migne, PG 121, 584.1 - 13.
8. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 13.24 - 29.
9. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, ὁ. π., Γ' 14.21 - 25: «*Ταῦτα μανθάνων ο βασιλεὺς περιώρα, καὶ τοῖς Χριστιανοῖς περὶ τοῦτου προσελθοῦσιν αὐτῷ, "Ἐμέτερόν ἐστιν", ἔλεγεν αὐτοῖς, "πάσχοντας κακῶς ὑπομένειν" τοῦτο γὰρ τοῦ ἡμετέρου Θεοῦ παράγγελμα*».
10. Σωξομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε', ιε' 13.1 - 6.
11. Ὁ Γεώργιος ἦταν αἰρετικὸς (ἀρειανὸς) ἐπίσκοπος. Περὶ τῶν γεγονότων τῆς Ἀλεξανδρείας βλ. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 2.1 - 31: Σωξομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε', ζ' 5 - 8.
12. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολὴ Ε'*. *Ἀλεξανδρέων τῷ δήμῳ*, ed. J. Bidez 42 - 46: «*Ἀλλὰ Γεώργιος ἀξίος ἦν τοῦ τοιαῦτα παθεῖν καὶ τῶν ἰσῶς ἐγὼ φαῖν ἂν χείρονα καὶ μικρότερα καὶ δι' ἡμᾶς ἐρέετ' ἐμφημι καὶ αὐτός παρ' ἡμῶν δὲ εἰ λέγοιτε, τοῦτο οὐκέτι συχωρῶν*».

φίλο και συνεργάτη Ἀλύπιο, γιὰ νὰ ἐπιβλέπει προσωπικά τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ. Τὸ ἔργο θεβαίως δὲν προχώρησε λόγω κάποιων ἐκκλησιαστικῶν φυσικῶν καταστροφῶν, ποὺ δημιούργησαν στοὺς συγχρόνους τους τὴν πεποίθησι ὅτι πίσω ἀπὸ αὐτὲς κρυβόταν ἡ ἐπέμβασι τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἑβραῖοι πάντως εἶχαν ἀναθαρρήσει σὲ τέτοιο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀπροκάλυπτη αὐτοκρατορικὴ εὐνοια, ὥστε ἄρχισαν νὰ ἀπειλοῦν ἀνοιχτὰ τοὺς χριστιανοὺς ὅτι σύντομα θὰ πάθαιναν πολὺ χειρότερα ἀπὸ ὅσα εἶχαν πάθει παλαιότερα ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους²⁸. Αὐτὴ ἡ παράδοξι συμμαχία τοῦ Ἰουλιανοῦ μὲ τοὺς Ἑβραίους - ἡ ὁποία θεβαίως ἐλάχιστα μνημονεύεται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολάτρεις ὑμνητῆς τοῦ Ἰουλιανῶ - δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀλλιῶς, παρὰ ἂν δεχθοῦμε αὐτὸ ποὺ εἶπαμε πιὸ πάνω, ὅτι δηλαδὴ ἡ πρώτη προτεραιότητα γιὰ τὸν Ἰουλιανὸ δὲν ἦταν νὰ ὑψώσει τὸν ἑλληνισμὸ, ἀλλὰ νὰ κτυπήσει μὲ κάθε τρόπο καὶ μὲ κάθε μέσο τὸν Χριστιανισμὸ.

Τοῦτο ἄλλωστε ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ ἓνα δευτέρου γεγονὸς, μία ἐξωφρενικὴ κίνησι τοῦ Ἰουλιανῶ, ποὺ θὰ δυσκολευόμασταν νὰ πιστεύσουμε ὅτι ἐγινε ποτέ, ἐὰν δὲν τὴν γνωρίζαμε ἀπὸ πολλὰς καὶ ἀσφαλεῖς πηγές, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἰουλιανὸ. Πιὸ συγκεκριμένα, στὴν προσπάθειά του νὰ πολεμήσει μὲ κάθε τρόπο καὶ μὲ κάθε μέσο τὸν Χριστιανισμὸ, ὁ δῆθεν ἑλληνολάτρης Ἰουλιανὸς ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου... νὰ ἀπαγορεύσει στοὺς χριστιανοὺς τὴν ἑλληνικὴ παιδεία! Καὶ αὐτὴ ἡ ἀπαγόρευσι εἶχε δύο σκέλη:

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀπαγορευόταν στοὺς χριστιανοὺς νὰ διδάσκουν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ὁ Ἰουλιανὸς, οἱ χριστιανοὶ ὤφειλαν «*νὰ πάνε στὶς ἐκκλησίας τῶν Γαλιλαίων, νὰ ἐρμηνεύουν τὸν Ματθαῖο καὶ τὸν Λουκᾶ*»²⁹. Ἀκόμη καὶ ὁ θαυμαστής τοῦ Ἰουλιανῶ ἐθνικὸς ἱστορικὸς Ἀμμωνὸς χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν ἀπαγόρευσι «*πράξι ἀπηνή, ποὺ θὰ ὤφειλε νὰ ταφεῖ σὲ αἰῶνια σιωπή*»³⁰. Ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευσι ἐξαρέθηκε

μόνον ὁ χριστιανὸς ρήτορας καὶ φιλόσοφος Προαιρέσιος, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει διδάσκαλος τοῦ Ἰουλιανῶ, καὶ ὁ αὐτοκράτορας τὸν τιμοῦσε ιδιαίτερα· πλὴν ὅμως ὁ Προαιρέσιος δὲν δέχθηκε μία τέτοια ἐξαίρεσι, καὶ παραιτήθηκε καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἔδρα του στὴ Σχολή τῆς Ἀθήνας.

Ὅμως ἡ ἀπαγόρευσι τοῦ Ἰουλιανῶ εἶχε καὶ ἓνα δευτέρου σκέλος, ἀκόμη πιὸ ἀπίστευτο ἀπὸ τὸ πρῶτο: Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ἀπαγόρευσε στοὺς χριστιανοὺς ἀπλῶς νὰ διδάσκουν, ἀλλὰ καὶ νὰ διδάσκονται τὴν ἑλληνικὴ παιδεία: «*οὐ μὴν οὐδὲ τοὺς αὐτῶν παιδῶν ξυνεχώρει ἐκδιδάσκεσθαι τοὺς παρ' Ἑλλησι ποιητὰς καὶ συγγραφεῶς οὐδὲ τοῖς τούτων διδασκάλους φοιτᾶν*», ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ Σωζομενὸς³¹ καὶ ἀργότερα ὁ Θεοδώρητος³². Ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ τὴ δύναμι ποὺ προσέδιδε στὸν Χριστιανισμὸ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξωφρενικὴ ἀπαγόρευσι ἐπεδίωκε νὰ ἐπιτύχει μέσα σὲ μία μόνον γενεὰ νὰ μὴν ὑπάρχει σὲ ὁλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία οὔτε ἓνας μορφωμένος ἄνθρωπος ποὺ νὰ ἀσπάζεται τὴ χριστιανικὴ πίστι.

Καὶ τὸ ἐρώτημα θεβαίως εἶναι τὸ ἐξῆς: Εἶναι ἐνέργεια ἑλληνολάτρου αὐτὴ ἡ ἀπαγόρευσι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας; Πάρτε ἓνα ὁποιοδήποτε χριστιανὸ· θὰ διανοεῖτο ποτέ αὐτὸς νὰ ἀπαγορεύσει σὲ ὁλόκληρους πληθυσμοὺς τὴ χριστιανικὴ παιδεία, ἢ μήπως μία τέτοια ἀπαγόρευσι θὰ ἦταν γι' αὐτὸν τὸ πιὸ ἀδιανόητο ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα;

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ δῆθεν ἑλληνολάτρης Ἰουλιανὸς ἐνήργησε ἔτσι ὅπως εἶδαμε. Ἀλλὰ ἀκόμη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ δοῦμε πῶς ἀντέδρασαν οἱ δῆθεν μιόελληνες χριστιανοὶ σὲ αὐτὴ τὴν ἐνέργεια τοῦ Ἰουλιανῶ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἔχει συγγράψει δύο Λόγους *Κατὰ Ἰουλιανῶ βασιλέως στηλιτευτικούς*, ὅπως εἶναι γνωστοί. Σὲ αὐτοὺς ὁ ἅγιος Γρηγόριος μέμφεται τὸν Ἰουλιανὸ γιὰ πλεῖστα ὅσα πράγματα, ἀλλὰ ἐπιμένει ιδιαίτερα στὸ θέμα τῆς ἀπαγόρευσι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος τὸν λόγο: «*Δὲν μπορῶ νὰ μὴν ἐπανέρ-*

13. Θεοδωρήτου Κύρρου, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. L. Parmentier καὶ F. Scheidweiler, 185.22 - 23: «Εἰ Ἀθανάσιος μένοι, οὐδεὶς Ἕλλην μενεῖ ἄπαντας γὰρ εἰς τὸν οἰκείον μεταστήσει χορόν».
14. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολή ΡΙΑ*. Ἀλεξανδρεῦσιν, ed. J. Bidez, 78.
15. «Νεφύδιον γὰρ ἐστὶ, καὶ θῆπτον παρελεύσεται». Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 14.2 - 3· Σωφομενοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε' , ιε' 3.3.
16. Σωφομενοῦ, ὁ. π., Ε' , ιε' 1.1 - 2.1: «Ὁ δὲ βασιλεὺς πυθόμενος ἐκκλησιάειν Ἀθανάσιον ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ καὶ ἀδεῶς δίδασκεν τὰ πλήθη καὶ πολλοὺς Ἕλληνων πείθειν εἰς χριστιανισμὸς μετατίθεσθαι, προσέταξεν αὐτὸν ἐξίεναι τῆς Ἀλεξανδρείας, μένοντι δὲ ἐν ταύτῃ μεγίστας προηγόρευσε ζημίας».
17. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 13.40 - 41: «κεκίνητό τε κατ' αὐτοῦ ἐκ προστάγματος βασιλικῶν καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπαρχος».
18. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολή ΡΙ*. Ἀλεξανδρεῦσιν, ed. J. Bidez, 12 - 16: «Ὅθεν αὐτῷ προαγορευόμεν ἀπίε- ναι τῆς πόλεως ἐξ ἧς ἂν ἡμέρας «τὰ» τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος γράμματα δεξήται παραχρησῆαι μένοντι δὲ αὐτῷ τῆς πόλεως εἰσω μείζους πολὺν καὶ χαλεπατέρως προαγορευόμεν τιμωρίας».
19. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολή ΡΙΒ*. Ἐκδικίῳ ἐπάρχῳ Αἰγύπτου, ed. J. Bidez, 1- 4: «Εἰ καὶ τῶν ἄλλων ἐνεκα μὴ γράφεις ἡμῖν, ἀλλ' ὑπὲρ γε τοῖς θεοῖς ἐχθρῶν ἐχρήν σε γράφειν Ἀθανασίου, καὶ ταῦτα πρό πλείονος ἤδη χρόνου τὰ καλῶς ἡμῖν ἐγνωσμένα πεπυσμένον».
20. Ἰουλιανού, ὁ. π., 4 - 9: «Ὅμνυμι δὲ τὸν μέγαν Σάραπιν ὡς, εἰ μὴ πρό τῶν Δεκεμβριῶν καλανῶν ὁ θεοῖς ἐχθρὸς Ἀθανάσιος ἐξέλθοι ἐκείνης, μᾶλλον δὲ καὶ πάσης τῆς Αἰγύπτου, τῇ ὑπακουοῦσῃ σοι τάξει προστιμήσομαι χρυσοῦ λίτρας ἑκατόν· οἶσθα δὲ ὅπως εἰμὶ θραδὺς μὲν εἰς τὸ καταγνώαι, πολλῶ δὲ εἶτι θραδύτερος εἰς τὸ ἀπαξ καταγνοῖς ἀνεῖναι».
21. Ἰουλιανού, ὁ. π., 10 - 11: «Καὶ τῇ αὐτοῦ χειρὶ - Πάνν με λυπεῖ τὸ καταφρονεῖσθαι».
22. Ἰουλιανού, ὁ. π., 11 - 15: «Μὰ τοὺς θεοὺς πάντας οὐδὲν οὕτως ἂν ἴδομαι, μᾶλλον δὲ ἀκούσομαι ἡδέως παρὰ σοῦ πραχθέν, ὡς Ἀθανάσιον ἐξεληλαμένον τῶν τῆς Αἰγύπτου τόπων, τὸν μαρόν, ὃς ἐτόλμησεν Ἑλληνίδας ἐπ' ἐμοῦ γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσειν».
23. Ἰουλιανού, ὁ. π., 15.
24. Θεοδωρήτου Κύρρου, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. L. Parmentier καὶ F. Scheidweiler, 200.22 - 24.
25. Σχετικὰ μὲ τὴν παράδοξη συμμαχία τοῦ Ἰουλιανού μὲ τοὺς Ἑβραίους βλ. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 20.1 κ. ἐ.
- Σωφομενοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε' , κδ' 1.1 κ. ἐ. Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, ed. John C. Rolfe, XXIII: 1 : 2 - 3· Θεοδωρήτου Κύρρου, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. L. Parmentier καὶ F. Scheidweiler, 198.15 κ. ἐ.
26. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολή ΡΑΔ*. Ἰουδαίοις, ed. J. Bidez, *L' empereur Julien OEuvres complètes*, vol. 1.2, Les Belles Lettres, Paris 1960².
27. *Ματθ.*, κδ' 2· *Μάρκ.* ιγ' 2· *Λουκ.*, κα' 6.
28. Σωκράτους Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. W. Bright, Γ' 20.13 - 16: «φοβεροὺς δὲ τοῖς Χριστιανοῖς ἐπεδείκνυσαν ἑαυτοὺς, ἤλαζονεύοντό τε κατ' αὐτῶν, ἐλαπελοῦντες τοσαῦτα ποιήσας, ὅσα αὐτοὶ παρὰ Ῥωμαίων πλῆαι πεπόνθασιν».
29. Ἰουλιανού, *Ἐπιστολή ΕΑ* 3. Ἀλεξανδρεῦσιν, ed. J. Bidez, 51 - 53: «βαδιζόντων εἰς τὰς τῶν Γαλιλαίων ἐκκλησίας, ἐξηγησόμενοι *Ματθαίων* καὶ *Λουκῶν*».
30. Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum libri qui supersunt*, ed. John C. Rolfe, XXII: 10 : 7 : «Illud autem erat inclemens, obruendum pere- nni silentio, quod arcebat docere magistros r- hetoricos et grammaticos, ritus Christiani cultores».
31. Σωφομενοῦ, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε' , ιη' 1.4 - 2.1.
32. Θεοδωρήτου Κύρρου, *Ἐκκλησιαστική ἱστορία*, ed. L. Parmentier καὶ F. Scheidweiler, 185.9 - 13: «Καὶ πρῶτον μὲν ἀπηγόρευσε τῶν Γαλιλαίων τοὺς παῖδας (οὕτω γὰρ τοῦ σωτήρος ἡμῶν τοὺς θιασῶ- τας ὠνόμαζε) ποιητικῶν καὶ ῥητορικῶν καὶ φιλο- σόφων μεταλαγχάνειν λόγων. «Τοῖς οἰκείους γὰρ», φησί, «πτεροῖς κατὰ τὴν παρομίαν βαλλόμεθα· ἐκ γὰρ τῶν ἡμετέρων συγγραμμάτων καθολπιζόμενοι τὸν καθ' ἡμῶν ἀναδέχονται πόλεμον»».
33. Γρηγορίου Ναζιανζηνού, *Κατὰ Ἰουλιανού βασιλέως στηλιτευτικὸς πρῶτος*, ed. J. - P. Migne, PG 35, 633.45 - 636.16: «Ἄλλ' ἀνακτέον μοι πάλιν τὸν λόγον ἐπὶ τοὺς λόγους· οὐ γὰρ φέρω μὴ τοῦτο πολ- λάκις ἀνακυκλεῖν, καὶ πειρατέον συνηγορῆσαι τού- τοις εἰς δύναμιν πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων, ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἐστὶν ὃ τι μᾶλ- λον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται. Καὶ μοι συνα- γανακτεῖτω πᾶς ὅστις λόγους χαίρων, καὶ τῇ μοίρᾳ ταύτῃ προσκειόμενος, ὧν εἶναι καὶ αὐτὸς οὐκ ἀρνή- σομαι. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα παρήκα τὸς βουλομένους, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὐκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστὶ καὶ ὀνειρώδους τέρψεως τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνον· καὶ οὐ μέμφομαι χρο- σαίοις τε πόνοις καὶ θαλασσοῖς, οἳ τούτους μοι συνεπώρησαν. Ἐμοὶ γοῦν εἴη, καὶ ὅστις ἐμοὶ φίλος, τὸ τῶν λόγων κράτος· ὁ πρῶτον ἠποσάμην τε καὶ ἀσπάζομαι, τὰ θεῖα λέγω, καὶ τὰς ἐξω τῶν ὁρωμέ- νων ἐλπιδᾶς».

ΓΗΡΑΤΕΙΑ

Τὴν εἶδα μετὰ τὴ Λειτουργία. Ἦταν παλιὰ καλὴ φίλη. Ἐπιστήμων μὲ λαμπρὴ καριέρα. Ἀγωνίστρια στὴ ζωὴ. Μὲ τίτλους δημιουργίας. Εἶχε χηρέψει, ὅταν πάντρευε τὸν γιὸς της. Καὶ εἶχε τὴ τόλμη νὰ τοῦ γράψῃ ὅλη τὴν περιουσία της, χωρὶς κρατούμενα.

Κάποιος σοφὸς ἔλεγε: «Ἡ περιουσία σας, ἀνήκει καὶ στὰ παιδιά σας. Ἡ περιουσία ὅμως τῶν παιδιῶν σας δὲν ἀνήκει σὲ σᾶς». Στὴν περίπτωση λοιπὸν αὐτῆ, τῆς παλιᾶς καλῆς φίλης, αὐτὸ συνέβη. Τὰ ὑπόλοιπα ἀποτελοῦν φυσικὴ συνέπεια τῆς πρώτης πράξης ποὺ ἦταν ἡ ἀποξένωσή της ἀπὸ τὴν περιουσία της. Ὅταν κάποιος αἰσθάνεται κύριος τῆς περιουσίας “του”, συμπεριφέρεται σ’ αὐτὸν ποὺ τὴν εἶχε πρὶν ὡς “πρώην”. Μὲ ὅλες τὶς συνέπειες.

Θὰ ρωτήσετε: “Εἶναι δυνατὸν; Τὸ παιδί σου;”. Καὶ τὸ παιδί σου καὶ ὁ σύντροφός σου ποὺ δὲν εἶναι παιδί σου. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἔχει τώρα πιά σημασία.

Βγῆκε, λοιπὸν, ἡ παλιὰ καλὴ φίλη ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ κάθησε σ’ ἕνα πάγκο. Τὴν πλησιάσαμε μὲ πολλὴ χαρὰ. Δὲν προφτάσαμε ὅμως νὰ τὰ ποῦμε. Κατέφθασε ἡ νύφη της καὶ τῆς εἶπε ξερὰ, σὲ τόνο μὴ ἐπιδεχόμενο ἀντίρρηση:

- Πᾶμε.

Σηκώθηκε ὑπάκουη, αὐτῆ, ἡ πρώην δυναμικὴ γυναίκα, καὶ ἀκολούθησε. Ἐκείνη διέτασε, αὐτῆ πειθαρχοῦσε. “Ἄς ἔκανε κι’ ἄλλιῶς. Οὕτως ἢ ἄλλως, δὲν ἔχει πιά προσωπικὴ ζωὴ. Κινεῖται καὶ ζῆ καθ’ ὑπόδειξιν ἐκάστοτε καὶ κατ’ ἐντολήν. Ζῆ, περιμένοντας τὸν θάνατο.

Ἴσως τῆς ἔχει ἐκτοξευθῆ καὶ μία ἀπειλὴ ποὺ τὴν τρομάζει. “Μὴ γίνεσαι κουραστικὴ γιατί ὑπάρχει καὶ τὸ γηροκομεῖο (ἅ, ὄχι, ὁ οἶκος εὐγρηγίας, ἔτσι τὸ λένε τώρα. Εὐφημισμός). Καὶ μπορεῖ νὰ σκέπτεται ὅτι πιθανὸν νὰ ἔχη κι’ αὐτῆ τὴν τύχη ἐκείνης τῆς ἄλλης γρηούλας (κάποτε μητέρας) ποὺ τὴν ἔβαλαν ἐκεῖ τὰ παιδιά της.

- Νὰ τὴν προσέχετε, σᾶς παρακαλοῦμε, εἶπαν εὐγενικὰ στὴν Διευθύντρια, γιατί δὲν θὰ μποροῦμε νὰ ἐρχόμαστε νὰ τὴν βλέπουμε.

- Γιατί; θὰ λείψετε σὲ ταξεῖδι;

- Ὁχι, ἀλλὰ ἔχει τυφλωθῆ τὸ σκυλάκι μας ἀπὸ ζάχαρο καὶ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἀφήνουμε μόνον στὸ σπίτι.

Καὶ μὴ χειρότερα!

ΠΑΝΟΡΜΙΤΗΣ

Ἡ ἐγγραφὴ νέων συνδρομητῶν εἰς τὰς «Ἀκτῖνας» εἶναι ἕνα πνευματικὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἡμποροῦμε νὰ ἐπιτελέσωμε ὅλοι, μὲ μικρὰν προσπάθειαν.

ΣΧΟΛΙΑ

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΝΩΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

Ο δημοσιογραφικός κόσμος υποδέχθηκε με διθυραμβικόν ύφος στις αρχές του νέου έτους την κυκλοφορία του νέου ευρωπαϊκού νομίσματος, του γνωστού πλέον ευρώ, με έντυπωσιακούς τίτλους όπως: «Ξημερώνει η νέα εποχή».

Δεν είναι η πρώτη φορά, που σε διάφορες ιστορικές μεταβολές γεννάται αυτό το αίσθημα της αισιοδοξίας για το μέλλον των ανθρώπινων κοινωνιών.

Βέβαια αυτή η σημαντική νομισματική μετατροπή συντελείται σε μιὰ περίοδο, κατά την οποία σε γενικές γραμμές οι ευρωπαϊκές υποθέσεις εύρισκονται σε φάση ήρεμίας και σταθερότητας, εάν τις συγκρίνει κανείς με όσα έζησαν οι ευρωπαίοι παλαιότερων γενεών κατά το πρώτο ήμισυ του περασμένου αιώνα με τους δύο παγκοσμίους πολέμους (με θέατρο έπιχειρήσεων την ίδια τους την γη), και την αγωνία ενός πυρηνικού όλεθρου την περίοδο του ψυχρού πολέμου στο δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα. Είναι ευχάριστο το γεγονός ότι στην διάρκεια της τελευταίας πενηκονταετίας πολλά θετικά θήματα έγιναν και γίνονται με στόχον την περαιτέρω ένισχυση των ένωπικών δεσμών των ευρωπαϊκών χωρών και την διεύρυνση της ευρωπαϊκής ένωσης με την σταδιακή ένταξη σε αυτήν των κρατών του τέως ανατολικού συνασπισμού.

Για όλες αυτές τις έν εξελίξει εύρισκόμενες διαδικασίες πόθος και ευχή μας είναι να στεφθούν με έπιτυχία. Όμως για όλα αυτά τα ανθρώπινα πράγματα μικρά και μεγάλα ισχύει πάντοτε ό λόγος του

Κυρίου ότι: «οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἐπὶ παντὶ ρήματι ἐκπορευομένου διὰ στόματος Θεοῦ».

Η έπιτυχία λοιπόν του έγχειρήματος για την ευρωπαϊκή ένωση θα έξαρτηθεί και από την πνευματική της θεμελίωση, εκείνη που για αιώνες στο παρελθόν υπήρξε η βάση του λεγόμενου ευρωπαϊκού πολιτισμοῦ. Όμως η μέχρι σήμερα πείρα δημιουργεί εύλογες ανησυχίες. «Και τὸ πράγμα δέν είναι παράδοξον. Η ίδρυση της ΕΟΚ φέρεi τα χαρακτηριστικά της εποχής κατά την όποίαν αυτή συνετελέσθη. Και τούτο έχει συνέπεια, πρώτον, ότι δέν δύναται να γίνη λόγος περι κοσμοθεωριακού προσανατολισμοῦ, περι κοσμοθεωριακής θεμελιώσεως της κοινότητας. Η συνθήκη της Ρώμης δέν κατηρτίσθη εις εποχήν κοσμοθεωριακών αγώνων και φιλοσοφικών ρευμάτων κατευθυνόντων την ζώην των λαών. Σήμερον, εις την κουρασμένην γενεάν μας, έπικρατεί αποπνικτική κοσμοθεωριακή άπνοια και με την άπνοια αυτήν υπάρχει ό κίνδυνος η ύλιστική μηχανοκρατία και ό homo oeconomicus, λανθανόντως εισδύοντες εις την ζώην της Ε.Ο.Κ., να μην αφήσουν ώστε τὸ οικονομικό μόρφωμα της Κοινής Άγοράς να άναχθῆ εις «ψυχὴν ζώσαν» εις «πνεῦμα ζωοποιούν». Όπότε όμως δέν υπάρχουν οι προϋποθέσεις δια να συνυφανθῆ η Κοινὴ Άγορά πρὸς την ὄλην έξέλιξιν του πνευματικοῦ ευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, δια να δυνηθῆ ἄρα να νικήση εις την δοκιμασίαν την όποίαν καλεῖται να ύποστῆ»*.

* Άλέξ. Ν. Τσιριντάνη: «Ο άνθρωπισμός» τόμος Β' σελ. 288, εκδόσεις Συζήτησις, Άθήνα 1995.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων στὰ σαράντα χρόνια, ὅποτε διευπλώθησαν ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον καθηγητὴ Ἄλ. Τσιριντάνη οἱ ἐνστάσεις αὐτὲς δικαιολογοῦν κάθε ἐπιφύλαξη ἔναντι τοῦ διθυραμβικοῦ ὕφους τῶν προσφάτων δημοσιευμάτων.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ στὸν οικονομικὸν τομέα ἡ νομισματικὴ αὐτὴ μετατροπὴ γιὰ τὴν χώρα μας ἀποτελεῖ βέβαια μιὰ ἰσχυρὴ βάση γιὰ πρόοδο καὶ οικονομικὴ ἀνάπτυξη ἀλλὰ παράλληλα πρόκληση καὶ δοκιμασία κατὰ τὴν φάση τῆς μεταβάσεως ἀπὸ ἓνα προστατευόμενον καὶ ἀπομονωμένο σύστημα σὲ ἓνα περιβάλλον ἀνταγωνιστικὸ καὶ συνάμα διαφανὲς ὅπου οἱ ἀτέλειες δὲν κρύβονται καὶ τὰ κάθε λογῆς ἑλλείματα ἀποτιμῶνται.

ΑΠΟ ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Τὸ παρελθὸν ἔτος ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐξέλεξε ὡς τακτικὸ μέλος αὐτῆς τὸν κ. Ἀπόστολον Γεωργιάδη, καθηγητὴ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου στὴν Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς κατὰ τὴν τελετὴν τῆς ἐπισημοῦ ὑποδοχῆς του ὁμίλησε μὲ θέμα: «Τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον στὸ κατώφλι τοῦ 21ου αἰῶνα», ὁμιλία μεστὴ περιεχομένου καὶ μὲ ἀναφορὰ στὰ μεγάλα σύγχρονα προβλήματα. Ἡ ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ τῶν ἱστορικῶν ἐξελίξεων -ὑπεστήριξε ὁ νέος ἀκαδημαϊκός,- καὶ εἰδικώτερα μὲ τίς νέες ἐφαρμογὲς στοὺς τομεῖς τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς γενετικῆς μηχανικῆς δημιουργοῦν καινοφανεῖς καταστάσεις γιὰ τίς ὁποῖες τὸ ὑφιστάμενον δίκαιον εἶναι ἀνεπαρκὲς νὰ καλύψει στεροῦμενον τῆς καταλλήλου μεθοδολογίας. Ὅλα αὐτὰ ὁδηγοῦν σὲ μία ἐννοιολογικὴ ἀνακατάταξη καὶ καθιστοῦν ἀναγκαῖα τὴν ἀναθεώρηση βασικῶν νομικῶν ἐννοιῶν καὶ θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὁ κ. Ἀ. Γεωργιάδης ἐπισημαίνει ὅτι στὸ ἔργο αὐτὸ τῆς ἀναθεωρήσεως πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη τὸ νέο διαμορφούμενον δίκαιον νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ὄχι μόνον ὡς σύστημα ἐννοιῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς τμήμα ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ

προσθέτει: «Ἡ προστασία τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σύμφυτη μὲ τὸ ἰδιωτικὸ δίκαιο. Ἐννοίες ὅπως ἡ προσωπικότητα, ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ αὐτονομία τῆς ἰδιωτικῆς βουλήσεως, ἡ ἐλευθερία τῶν συμβάσεων, ἡ δίκαιη ἰσορροπία συμφερόντων ποὺ προκαλεῖ ἡ συλλογικὴ οικονομικὴ δράση κατέχουν τὴν ὑψηλότερη θέση στὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν ποὺ ὑπηρετεῖ τὸ Δίκαιον. Καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον ἀντιστάθηκε σθεναρὰ στὶς προσπάθειες μειώσεως ἢ ὑποβιβάσμου τῶν ἀξιῶν αὐτῶν. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ κάνει καὶ μάλιστα μὲ αὐξημένη ἔνταση στὸν αἰῶνα ποὺ μόλις ἄρχισε ἔχοντας πάντα στὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντός του τὸν ἄνθρωπο ὡς μοναδική, ἀνεπανάληπτη καὶ ἀναντικατάστατη ταυτότητα». Καὶ ἡ ταυτότητα αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἅμεσα συνδεδεμένη μὲ τὸν ἐθνικὸ, πνευματικὸ, θρησκευτικὸ καὶ πολιτιστικὸ του περίγυρο.

Γι' αὐτὸ ὁ ὁμιλητὴς θεωρεῖ πρωτεύουσα τὴν ἀνάγκη ὅπως οἱ λαοὶ ἀντιτάξουν τὴν ἐθνικὴ τους κληρονομία καὶ ἰδιοτυπία στὴν ἐπελαύνουσα παγκοσμιοποίηση, ἡ ὁποία, ὅπως διαφαίνεται, εἶναι ἀναπότρεπτη. Εἰδικώτερα γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες σὰν εταίρους στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση εἶπε ὅτι «δὲν πρέπει νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ μας, τὴν πολιτιστικὴ καὶ θρησκευτικὴ μας ταυτότητα καὶ νὰ ἐμφανισθοῦμε ἄδειοι ἀπὸ πολιτισμὸ, μνήμη καὶ αὐτοσυνειδησία, καὶ νὰ ξεχάσουμε αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο εἴμαστε ὑπερήφανοι». Σὰν φορεῖς καὶ κληρονόμοι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πρέπει ἐμεῖς πρῶτοι νὰ ἀντλοῦμε διδάγματα ἀπὸ αὐτὴν καὶ νὰ τὰ διώνουμε ἀποδεικνύοντας ἐμπράκτως ὅτι εἴμαστε ἄξιοι αὐτῆς τῆς κληρονομίας.

ΤΟ ΚΥΝΗΓΙ ΤΗΣ ΤΥΧΗΣ

Γιὰ πολλὰς ἀξέμεινες ἀλλὰ καὶ ἀξιόμειμπτες πράξεις τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἐν γένει ἐθνικῆς μας ζωῆς, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζονται μίαν ἀξιοπρόδοκτη συχνότητα πραγματοποιήσεως τῶν γίνεται συχνὰ λόγος στὰ

Μέσα Μαζικής Ένημερώσεως.

Ειδικότερα, λοιπόν, κατά τις ημέρες τῶν εορτῶν τοῦ Δωδεκαημέρου ἀνεγράφη στὸν ἀθηναϊκὸν τύπο ἡ πληροφορία ὅτι τὰ ποσὰ τὰ ὁποῖα διετέθησαν στὰ διάφορα καζίνο τῆς χώρας τὴν περίοδο αὐτὴν ὑπερέβησαν κατὰ πολὺ ἐκεῖνα τῶν προηγουμένων ἐτῶν.

Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ἀμέσου καὶ ἀκόπου πλουτισμοῦ ὀδηγεῖ τὰ θήματα πολλῶν συμπατριωτῶν μας στὰ καζίνο τὰ ὁποῖα λειτουργοῦν «νόμιμα» σὲ διάφορες πόλεις τῆς χώρας μὲ τὴν προσδοκία πλουσιῶν κερδῶν γιὰ τοὺς παίχτες των, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δαπανῶνται ὑπέρογκα ποσὰ στὸ κυνήγι τῆς τύχης καὶ νὰ καταλήγουν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν στὴν πτώχευση, τὴν ἀπώλεια περιουσιῶν, στὴν δυστυχία τῶν οἰκογενειῶν των. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖο στὴν παρούσα περίσταση, εἶναι ἄξιον πάσης κατακρίσεως, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ τε-

μένη τῆς τύχης λειτουργοῦν μὲ τὴν ἄδεια τῶν κρατικῶν ἀρχῶν καὶ τὴν συμμετοχὴ τοῦ κράτους στὰ κέρδη τῶν καζίνο. Δηλαδή μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πολιτεία γίνεται ἐπισημῶς συνέννοχος στὴν οἰκονομικὴ καταστροφὴ πολλῶν κυνηγῶν τῆς τύχης, γιὰ λόγους καθαρὰ ἀυξήσεως τῶν δημοσιῶν ἐσόδων, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὸν ἐκμαυλισμὸ καὶ τὴν χρεωκοπία πολλῶν ἐκ τῶν πολιτῶν τῆς.

Καὶ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι κάποτε, στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἐδολοφονεῖτο ἓνας Ἕλληνας πρωθυπουργός, ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης, στὴν κλίμακα τοῦ κτιρίου τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς ἀπὸ ἓναν ὑπάλληλο χαρτοπαικτικῆς λέσχης, γιὰτὶ ὁ ἐν λόγω πολιτικὸς ἄνδρας εἶχε τὴν τόλμη νὰ κλείσει τὶς χαρτοπαικτικὲς λέσχες ποὺ ἐλυμαίνοντο τότε τὴν Ἀθήνα.

ΒΑΣΙΛ. Κ. ΣΤΑΘΑΚΗΣ

ΕΠΙΚΑΙΡΑ

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΒΙΑ

Ὅσο καὶ νὰ ψάξει κανεὶς εἶναι δύσκολο νὰ βρεῖ κάποιο συσχετισμὸ μεταξὺ ἀνθρωπισμοῦ καὶ βίας. Ἐπίσης μεταξὺ ἐγκληματικῆς τρομοκρατίας καὶ ἀνθρωπισμοῦ. Μὲ τὴν τρομοκρατία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ εἰρήνη τοῦ κόσμου. Γιατὶ ἡ εἰρήνη τοῦ κόσμου δὲν ἐπιβάλλεται «ἔξωθεν», ἀλλὰ «ἔσωθεν». Καὶ αὐτὸ τὸ «ἔσωθεν» εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴν πίστη στὸν μόνο εἰρηνοποιὸ καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα σ' Αὐτόν, τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Μὰ εἶναι τόσο δύσκολο νὰ τὸ καταλάβει ὁ σημερινὸς «πολιτισμένος» ἄνθρωπος;

Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΑΣ

Τὸ θέμα τῆς γλώσσας μας ἐπανερχεται πάλι στὸ προσκήνιο. Ἡ γλῶσσα ἡ ἐλληνικὴ

εἶναι ἓνα πανάρχαιο ἐργαλεῖο ἐπικοινωνίας τῶν ἐλλήνων καὶ γενικῶς τῶν ἀνθρώπων ποὺ μὲ τὶς ἐκλεπτυσμένες ἐννοιές τῆς δείχνει τὸ μεγαλεῖο τῆς καὶ τὴν ἐπιρροή τῆς στὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ. Ἀλλὰ δὲν τὴν χρησιμοποιοῦμε ὅσο καὶ ὅπως πρέπει, ὅταν δὲν τὴν κακοποιοῦμε συνειδητὰ ἢ ἀσυνεῖδητα. Προσαρμοζόμαστε κακότεχνα μιμούμενοι ξενοφέρτες ἐκφράσεις καὶ μεταφράζουμε ἐλληνικὲς λέξεις ποὺ πέρασαν σὲ ξένες χώρες δείχνοντας πῶς ἀγνοοῦμε τελείως τὴν ἐλληνικὴ προέλευσή τους. Τὸ χειρότερο εἶναι πῶς δὲν διαβάζουμε κάτι ποὺ θὰ ἀναβαθμίσει τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς μας καὶ θὰ διατηρήσει μέσα μας καὶ τὴν τελειότητα τῆς γλώσσας μας. Γιατὶ στὸ τέλος-τέλος διάβασμα δὲν εἶναι μόνο τὰ νέα μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐφημερίδας.

Τὸ διάβασμα καὶ μόνο ἑνὸς καλογραμμένου κειμένου εἶναι μιὰ ἀπόλαυση ποὺ ἔχει καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀποτελέσματα. Σκέπτομαι κάποτε-κάποτε πόσος κόσμος διακινεῖται -καθήμενος- μέσα στὸν ἠλεκτρικὸ σιδηρόδρομο π.χ.. Σπάνια θὰ δεῖτε κά-

ποιον νέο ἢ νέα νὰ διαβάξει κάτι χρησιμοποιοῦντας εὐχάριστα τὸ χρόνο τῆς διαδρομῆς του. Εὐτυχῶς ὅμως ποὺ ὑπάρχουν μερικοί. Ἔτσι διατηροῦμε τὴ γλώσσα μας σ' ἓνα συνειδησιακὸ ἐπίπεδο.

Σ.Β. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΑΧΩΡΗΣΗ

Στὴν Ἰωάννα Μάϊνα
ποὺ ἀναχώρησε γιὰ τὸν Οὐρανό.

*Μιὰ μέρα θὰ διαβοῦμε τὴ μεθόριον
Τὰ σύνορα περνώντας τοῦ θανάτου
Κι' ὅποιο στοιχεῖο ἔχουμε ἐγκώριο
Θὰ τὸ ἀφήσουμε γιὰ πάντα ἐδῶ κάτω.*

*Ἀποσκευές μὲ σχέδια ποὺ κάναμε
Θὰ τὶς ἀφήσουμε ἐδῶ στὸ τελωνεῖο
Κι' ὅσα καυχόμαστε πῶς φτιάσαμε
Θὰμποῦνε μιὰ γιὰ πάντα στὸ ἀρχεῖο.*

*Τὸ σῶμα μας στὸ κόμα θ' ἀποθέσουμε
Κι' ἐλεύθερη ἢ ψυχὴ μας θὰ πετάξει
Τὸ εἰσιτήριο ἐδῶ θὰ τὸ ἐκδώσουμε
Γιὰ κεῖ ποὺ ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει τάξει.*

*Πολίτες τ' οὐρανοῦ θὰ γίνουμε
Καὶ συμπολίτες τῶν ἀγίων
Τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ θὰ ψάλλουμε
Μετὰ τῶν Δυνάμεων τῶν ἐπουρανίων.*

ΔΗΜ. ΛΙΑΡΟΜΜΑΤΗΣ

«ΑΚΤΙΝΕΣ». Μηνιαῖον περιοδικόν. Κυκλοφορεῖ τὴν 1ην ἐκάστου μηνός. Ἰδιοκτήτης: «Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνες», ὁδὸς Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 3235-023. Εκδότης καὶ Διευθυντής Συντάξεως: Γεώργιος Δ. Γιατρίδης, Παρθενώνος 26, 117 42 Ἀθήναι. Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Θεόδωρος Γ. Δούρος, Ἰπποκράτους 189, 114 72 Ἀθήναι. Τιμὴ τεύχους € 0,90. Ἐτησίαι συνδρομῆ, ἐσωτερικοῦ € 9, ἐξωτερικοῦ 30 \$ U.S.A. Ἡ διεύθυνσις ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νὰ μὴ δημοσιεύῃ ἢ νὰ συντέμνῃ κατὰ τὴν κρίσιν τῆς οἰονδήποτε χειρόγραφον. Χειρόγραφα δημοσιεύόμενα ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται. Ἀναγγελίαι ἐντύπων ἐν γένει καὶ διβλοκρυσταὶ δὲν δημοσιεύονται.

Τόπος ἐκδόσεως Ἀθήναι, Φεβρουάριος 2002

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
Επιστήμη - Φιλοσοφία - Κοινωνικά Ζητήματα -
Γράμματα - Τέχνη

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ «ΑΚΤΙΝΩΝ»

ΤΟΜΟΙ: 1938-1997

Επιμέλεια
ΒΑΣ. Χ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΚΤΙΝΩΝ»
ΑΘΗΝΑ 1998

**«ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»
ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΚΤΙΝΩΝ»

Κατάλογος τῶν βιβλίων πού υπάρχουν σήμερα

	€
ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ ΝΕΟ.....	0,29
ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ - Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ	2,93
ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑΙ ΤΟΥ	1,47
Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ	2,35
ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ	1,47

Οί συνδρομηταί τῶν «Ἀκτίνων» πού ἐπιθυμοῦν νά προμηθευθοῦν βιβλία ἀπό τόν ὡς ἄνω κατάλογο παρακαλοῦνται νά τηλεφωνήσουν στό τηλέφωνο 32 23 560.